

הרב יונתן זקס לרפא את הלב

אמונה ונחמה בזמן משבר

עריכה וסיפורים מהשטח:

סיון רהב־מאיר

Jonathan Sacks
THE RABBI SACKS LEGACY

קהילת ארץ חמדה
ירושלים

לזכרם של

אירווינג וטוני רוזן

אבינו ואמנו, סבנו וסבתנו, סבא־דבא וסבתא־דבתא שלנו

לזכרם של

חיילי צה"ל

שמסרו את נפשם למען העם והארץ,
ובמותם ציוו לנו את החיים

ולזכרו של דודנו

פנחס רוזן ז"ל

שמסר את נפשו במלחמת השחרור

משפחת רוזן

ארגון "מורשת הרב זקס" מנציח את תורתו של הרב יונתן זקס כמלמד תורה, מנהיג של מנהיגים וקול מוסרי. בקרו בארכיון הדיגיטלי שלנו כדי ללמוד מהכתבים, השידורים והנאומים של הרב: www.rabbisacks.org

עקבו אחרינו במדיה החברתית: @RabbiSacks

עורכות: ד"ר רקפת בן-ישי והרסה סאסי
עריכה לשונית: רונית רהב ואלה עומר
עורכת ראשית, הוצאת מגיד: אוריה מבורך
עימוד: טלי האן
עיצוב כריכה: תני ביער
תמונת כריכה: דעה אביחיל ב-Ideogram

© כל הזכויות על הטקסטים של הרב זקס שמורות לעזבונו של הרב יונתן זקס זצ"ל, 2024.

© כל הזכויות על הטקסטים של הרב זקס בעברית שמורות להוצאת קורן ירושלים, 2024.

© כל הזכויות על הטקסטים של סיון רהב-מאיר שמורות לסיון רהב-מאיר, 2024.

ספרי מגיד, הוצאת קורן
ת"ד 4044 ירושלים 9104001
טל': 02-6330530
פקס: 02-6330534
office@korenpub.com
www.korenpub.co.il

אין לשכפל, להעתיק, לצלם, להקליט, לאחסן במאגר מידע, לשדר או לקלוט בכל דרך או בכל אמצעי אלקטרוני, אופטי, מכני, או אחר כל חלק שהוא מן החומר שבספר זה. שימוש מסחרי מכל סוג שהוא בחומר הכלול בספר זה אסור בהחלט אלא ברשות מפורשת בכתב מהמוציא לאור.

מסת"ב 978-965-526-371-8 ISBN
נדפס בישראל 2024 Printed in Israel

תוכן העניינים

הקדמה.....	1
פרק ראשון	
הרב זקס – סיפור אישי של מסע אל היהדות.....	4
פרק שני	
הלב שלי נקרע לשניים: אחרי הכאב, איך מרפאים את הנפש? ...	10
פרק שלישי	
תכל'ס, מה עושים? תשובות יהודיות מעשיות מול משבר	16
פרק רביעי	
מול מלאך המוות: איך נאבקים ברוע?	27
פרק חמישי	
אני שייך לעם! מה מחבר בין כולנו?.....	37
פרק שישי	
לאן הולכים מכאן? על תקווה, עתיד, בשורה וחזון	50
פרק סיום, שהוא רק ההתחלה.....	57

הקדמה

סיון רהב־מאיר

איפה הייתם בשמחת תורה תשפ"ד, שבת בבוקר, 7 באוקטובר 2023? מתי שמעתם לראשונה על מה שקורה? מתי הבנתם את ההיקף? מתי הבנתם שאולי לעולם לא תבינו?

גם בדמיונות השחורים ביותר לא חשבנו שנראה בימי חיינו הצפה כזו של רוע: יותר מ־1,100 בני אדם נרצחו בבוקר שמחת תורה תשפ"ד. ארגון הטרור חמאס פשט על עשרות יישובים ישראליים בנגב המערבי. ילדים, בני נוער, נשים וגברים הותקפו במפתיע, בכמה שעות של טבח אכזרי. כ־240 איש נחטפו לרצועת עזה, תינוקות וקשישים, חיילים ואזרחים זרים. זה לא רק ההיקף של הפגיעה, זו גם עוצמת הרשע והאכזריות. האויב שרף, טבח, התעלל. חילל את צלם אלוקים שבאדם.

באותו בוקר מר, חמאס חשב שהחברה הישראלית מפורקת. אויבינו בעזה הסתכלו על חמש מערכות בחירות בשלוש שנים, על הפגנות, מתח חברתי, שנאה ברשתות החברתיות וברחובות, וחשבו שמתקפה שלהם רק תחריף את הפילוג ואף תמוטט אותנו סופית. חמאס טעה. בשעת מבחן, האירוע הזה החזיר אותנו לעצמנו באופן עמוק ושורשי, וגם מהיר מאוד. ישראלים, וגם יהודים מרחבי העולם, מיהרו להתייצב, להתגייס, להגיב, לתרום, ללחום, לעודד, לפעול. דמויות פלאיות בעם ישראל נחשפו ועלו לכותרות, לצערנו, בנסיבות כואבות מאוד.

ומתוך המפגש עם הרוע, עם ה"לא", התחלנו לשאול יותר ויותר מי אנחנו, מה אנחנו כן. מתוך האבל הכבד, ההלם והטלטלה עלו שאלות של זהות ומורשת, של ערכות הדרית, והציפו את השיח הציבורי. רבים שיתפו כי הם מעולם לא הרגישו כזו תחושת שייכות ומשמעות. המאורעות טלטלו את העולם כולו ואת הנפש של כל אחד מאיתנו.

הספר הזה מנסה לגעת בשאלות העמוקות שהאירוע הזה מעורר. להרפות לכמה רגעים מחדשות היום־יום הסוערות, מאין־סוף המבזקים והפושם, מסערות הרשת שמתחלפות בכל כמה שעות, ולפנות אל היסודות, אל הבסיס: איך מוצאים עוגן יציב כשנראה שהכל קורס? כיצד כל אחד מאיתנו יכול וצריך להתמודד, להגיב ולהתחזק? למה שונאים אותנו, ומה משמעות הרוע? מה התפקיד של עם ישראל? לאן הולכים מכאן בידה ואיך צומחים מתוך המשבר לעתיד טוב יותר? בכל פעם שהרהרתי בשאלות האלה, שאלתי את עצמי גם: מה הרב זקס

היה אומר? הרב יונתן זקס היה הרב הראשי לבריטניה, פרופסור, פילוסוף, לורד בבית הלורדים, ובעיקר – דובר מבוקש בכל העולם, שהשמיע קול יהודי צלול, מרתק, מרגש ומחבר. הוא נפטר בשנת תשפ"א (2020) והשאיר אחריו מורשת שרבים בעולם מוצאים בה נחמה, השראה ותקווה.

ואז הגעתי לשבעה של רס"מ במיל' יוסי הרשקוביץ הי"ד. יוסי, שנפל בקרב בעזה, היה איש חינוך, מנהל נערץ של בית ספר בירושלים, אב לחמישה. שם שמעתי שגם הוא שאל את עצמו את אותה השאלה בדיוק, בחזית, בעזה: מה הרב זקס היה אומר?

אחרי שיוסי נפל בקרב, אשתו הדס הופתעה למצוא בחיפושי הגוגל האחרונים במכשיר הסלולרי שלו את המילים: "עמלק במשנת הרב זקס". יוסי הבין שהמלחמה הזו שבה הוא נלחם היא מלחמה בעמלק, שמסמל את הרוע המוחלט, ורצה לברר מה עמדת הרב זקס בנושא.

יצאתי מבית משפחת הרשקוביץ והחלטתי לחפש תשובות במשנתו של הרב זקס. צללתי, יחד עם צוות הכותבים והעורכים של הספר הזה, אל הספרים והשיעורים והראיונות שלו, בעברית ובאנגלית. נדהמנו לגלות תשובות אקטואליות ורעיונות מרתקים, שכאילו נכתבו גם עבורנו כעת, ושמדברים לכולם, מכל המגזרים.

הספר שבידיכם פותח בסיפורו האישי של הרב זקס, ואז ממשיך כמסע בין חמישה נושאים מרכזיים, מהאישי אל הלאומי אל העולמי. אפשר לקרוא את הספר מההתחלה ועד הסוף, אבל אפשר בהחלט לדלג, לקרוא בכל פעם פסקה אחת קטנה, לשאוב חיזוק ולקבל השראה.

לב הספר הוא הציטוטים הנפלאים של הרב זקס, ואני כתבתי את הפתיחה לכל פרק, ברקע כחול. אלה הם סיפורים שאספתי במהלך המלחמה, רגעים של חסד והשראה, מתוך ראיונות שערכתי בתקשורת, ביקורים בבסיסי צה"ל, במלונות המפונים, במחלקות הפצועים, אצל המשפחות השכולות, משפחות החטופים, בארגוני המתנדבים, בקהילות יהודיות בחו"ל ועוד.

* * *

את השיעור הגדול ביותר למדתי מהרב זקס בזמן מגפת הקורונה. היינו אז בשליחות בארצות הברית. הכל היה תוסס, מרתק וחשוב, ואז העולם קפא. בתוך כמה ימים מצאנו את עצמנו נמלטים מניו-יורק ונכנסים לכידור בישראל, עם הילדים, בחג הפסח.

ובאותם ימים כל כך מבובלים ומאתגרים, דן סאקר ממשרדו של הרב צלצל מלונדון והודיע לי: "הרב מארגן זום חגיגי לפסח, וישמח שתתארחי בו". ניסיתי להסביר שאנחנו בכידור, חיים על מזוודות, בטלטלה גדולה, אבל לרב היה ברור

שבחול המועד פסח תש"פ, בשיאה של מגפה עולמית מסוכנת, צריך לעשות מעשה: לשמוח ולשמח אחרים. עשרות אלפים צפו במשרד הזה ברחבי העולם והתחזקו, אבל מעולם לא אמרתי לרב שלפני כולם, הוא קודם כל חיזק אותי. נדמה לי שזה המפתח לתפיסת עולמו של הרב זקס מול כל משבר, גם המשבר הנוכחי: למצוא משמעות, לקחת תפקיד, לדבוק במסורת היהודית, לנסות לשמוח, וגם לראות את הדברים מנקודת מבט רחבה, כחלק מהסיפור הגדול שלנו.

* * *

אני מודה לאנשי הוצאת מגיד על שיתוף הפעולה בהוצאת הספר, שיחולק ללא עלות ברחבי הארץ והעולם. הספר יוצא בעברית, בתקווה שיתורגם בקרוב לשפות נוספות.

תודה למו"ל מאיר מילר, למנכ"ל יהושע מילר, לרב ראובן ציגלר, אוריה מבורך, אריה גרוסמן, המתרגם צור ארליך שקוראי העברית חייבים לו רבות, הרב ד"ר דניאל רוז, טלי האן, אריאל הראתי, דנה זדה, אפרת גרוס, שמואל לעסרי, גבי רוזנטל וקרן מלץ. תודה לג'ואנה בן הראש וג'וני ליפצ'ר מהקרן למורשת הרב זקס וכמובן למשפחת זקס. תודה לצוות הנפלא שלי, שמאחורי הפרויקט: בניהו יום טוב, ד"ר רקפת בן-ישי, הדסה סאסי, הרב משה וייס, הרב יוני לביא, נועה נווה, ישראל מאיר, חי פדלון, מאיר לאנל, חווה בר אור, איילת ועקנין, אביה אסרף, שירה יעקובוביץ', עדינה אוירבך, תמר מאיר. תודה לידידיה ולילדים, וגם להורים שלו ושלי שמלווים אותנו. אימא שלי ושותפתה אלה עומד אחראיות לשמחתי על עריכת הלשון בספר. תודה למלכי ופיל רוזן היקרים, על האכפתיות הגדולה לכלל ישראל, גם בפרויקט הזה. תודה לרב פנחס ביטון, אלכס כ"ץ, טוביה אלבוים, דניאל שנלר ולכל קהילת "ארץ חמדה", בארץ ובחו"ל, על כל העשייה מאז שמחת תורה תשפ"ד. בזכות נדיבותם החוברת הזו הגיעה לידיכם.

המילים האלה נכתבות בירושלים, בעיצומה של מלחמה. יהי רצון שהאור ינצח את החושך – בלבבות, בשדה הקרב ובעולם כולו.

סיון רהב-מאיר

אדר א' תשפ"ד, פברואר 2024

לקבלת התכנים של סיון רהב-מאיר ←

פרק ראשון

הרב זקס – סיפור אישי של מסע אל היהדות

“היהדות היא ההתעקשות שלהיסטוריה אכן יש משמעות”.

(הרב זקס)

בזמנים קשים, אנחנו שואלים שאלות קשות. כך קרה לרב זקס. הוא היה סטודנט בריטי צעיר כשמלחמת ששת הימים שינתה את מסלול חייו. כך קורה לרבים מאיתנו כיום. מול רעידת האדמה שחלה בתפיסת עולמנו, אנחנו מציגים שאלות נוקבות על מהות וזהות.

הרב זקס בחר להפוך למנהיג, שייצג בעולם את היהדות ואת ישראל במשך עשרות שנים. השינוי שחל בו אישית השפיע לבסוף לטובה על מיליונים, יהודים ולא־יהודים. הנה סיפורו.

לא להתבייש

פעם, בהיותי ילד, בילתה משפחתי חופשה בעיירת חוף בדרום אנגליה. היה זה יום השבת וזה עתה יצאנו מבית הכנסת וחזרנו ברגל לסעוד ארוחת צהריים. מאחור נחפז אלינו מתפלל נוסף מהקהילה והצביע על הכיפה שעל ראשי: “הבן שלך שכח להוריד את הכיפה שלו”, אמר בדאגה לאבי. באותה תקופה לא היה נהוג להציג בפומבי את סימני יהדותך. באותה עת רווחה עדיין ההמלצה הישנה: “היה יהודי בביתך ואדם בצאתך”.

בהליכתי ברחוב חבוש כיפה הפרתי את כללי הנימוס, וידידנו מבית הכנסת הניח, באורח טבעי למדיי, שלא הייתי מודע לכך. כוונתו הייתה טובה. הוא פשוט השתדל לחסוך מאיתנו מבוכה, שאינה שונה בהרבה מן המבוכה שהייתה נגרמת לי אילו קצה חולצתי היה יוצא מתוך מכנסיי, בהיסח הדעת. לשם שינוי, אבי השיב לאיש במילים תקיפות: “אף ילד שלי לא יתבייש

לעולם להיראות יהודי בפומבי". אחר כך המשכנו בדרכנו. זו לא הייתה תשובה מנומסת מאוד, אך היא לימדה אותי - אולי יותר מכל שיעור רשמי - לעולם לא להתבייש בהיותי מי שאני.

לגלות מי אני

בקיץ הבלתי נשכח של שנת 1967 יצאתי ללמוד באוניברסיטה, עוזב את ביתי בפעם הראשונה. עד אז הייתי יהודי כיוון ש... ובכן, כיוון שכאלה היו הוריי. עשיתי מה שעשיתי מבלי לשאול מדוע. חגגתי את בר המצווה שלי, השתתפתי בשיעורי יהדות ובכל שבת הלכתי לבית הכנסת יחד עם אבי. לא הייתה לי שום סיבה להימנע מכך, שום סיבה למרוד. אוניברסיטת קיימברידג' הייתה בבחינת גילוי. הסתנוורתי מכל מה שראיתי שם. מן הנהר, המדשאות, בנייני הקולג' העתיקים מימי הביניים, הגלימות, האופניים, המרצים - מכל המרקם העשיר של עולם בעל יופי מדהים שלא היה שייך לי. שנות השישים היו שנים של שחרור, שבהן נדמה כי באמתחתם של הצעירים מצויות כל התשובות. כל המוסכמות המבוססות קרסו לנגד עינינו. אין אמת אובייקטיבית, אין כללים, יש רק העדפות. עולמם של הוריי נראה רחוק בזמן ובמקום. הייתה זו תקופה משכרת, ואני נמצאתי בלב ליבה.

ואז, בחודש מאי, החלו להגיע אלינו חדשות מדאיגות מהמזרח התיכון. ריח מלחמה נישא באוויר. מדינת ישראל נחשפה להתקפה בכל החזיתות. דומה היה כי עומד להתרגש אסון. ואני, שלא עברתי את מוראות השואה, ואף לא הקדשתי לה מחשבה יתרה, נעשיתי לפתע מודע לאפשרות שהנה עומדת לפקוד את העם היהודי טרגדיה נוספת.

היהודים באים

או אז התרחשה תופעה יוצאת דופן. לפתע פתאום יכולת לזהות יהודים ברחבי האוניברסיטה. יום אחר יום הם התקבצו בתוך בית כנסת קטן במרכז העיירה. סטודנטים ומרצים, שמעולם לא הזדהו בפומבי כיהודים, התפללו בין כתליו. אחרים החלו לאסוף כסף. כולם ביקשו לעזור בדרך כלשהי, לבטא את אהדתם, את הזדהותם עם גורל מדינת ישראל. לקח לנו זמן מסוים להיווכח שאותה תופעה חזרה על עצמה ברחבי העולם.

יהודים מארצות הברית ועד ברית המועצות היו מרותקים למרקעי טלוויזיה ולמקלטי רדיו, משתוקקים לשמוע את החדשות העדכניות, מעורבים ומתוחים, כאילו חייהם שלהם מונחים על כף המאזניים.

כל השאר שייך להיסטוריה: המלחמה פרצה וישראל ניצחה בה. היא ארכה שישה ימים בלבד והתגלתה כאחד הניצחונות המזהירים ביותר שהושגו בעידן החדש. יכולנו לחגוג ולנשום לרווחה.

החיים חזרו למסלולם הרגיל, אך לא באופן מלא. באותם ימים ושבעות חוויתי דבר מה שלא התיישב עם שאר עולמי. התופעה לא הייתה קשורה לפוליטיקה או למלחמה, אף לא לתפילה. היא הייתה קשורה לזוהות היהודית. העם היהודי הביט קולקטיבית במראה ואמר: "עדיין יהודים אנחנו".

הייתה זו אמירה שחרגה מהצהרת אמונה פרטית, מ"דת" במשמעותה המקובלת של המילה. פירוש הדבר הוא שיהודים חשו כחלק מעם, מעורבים בגורלו, סבוכים בחוטי ייעודו, לכוּדים באסונו, עולצים נוכח הישרדותו. חשתי בכך אני, וחש בכך כל יהודי אחר שהכרתי.

אני שייך

מדוע חשתי חלק מהעם היהודי? הישראלים לא נמנו עם מכריי. הם לא היו חברים שלי, אף לא קרובי משפחה, בשום מובן פשוט של המילה. ישראל הייתה ארץ הרחוקה אלפי קילומטרים מארצי, ארץ שבה ביקרתי פעם, אך לא היו לי כל תוכניות לגור בה. ואף על פי כן, אין לי ספק שחשתי אישית את הסכנה שריחפה עליה. באותה תקופה נוכחתי לדעת שעובדת היותי יהודי איננה פרטית ואישית, אלא קולקטיבית והיסטורית. הבנתי שלהיות יהודי פירושו להשתייך למשפחה מורחבת, ואף שרבים מבניה לא היו מוכרים לי, חשתי מחובר אליה בעבותות קשרי דם ואחריות משותפת. לתחושה זו לא היה כל היגיון בתפיסות ובקטגוריות של שנות השישים. אז הבנתי לראשונה שלהיות יהודי זה דבר מוזר מאין כמותו. לא בחרתי בזהות הזאת. היא זו שבחרה בי. ללא כל החלטה מודעת הזכירו לי שמעצם לידתי לתוך העם היהודי, נלכדתי במארג של יחסים שחיבר אותי לאנשים אחרים, למקומות אחרים, לזמנים אחרים. הייתי שייך לעם.

לא היה לכך היגיון בדרכי החשיבה של המאה ה-20. אולם היה לכך היגיון רב בלשון המסורת היהודית. רבי שמעון בר יוחאי דימה את העם היהודי לאיברים של גוף יחיד בעל נשמה אחת: "לקה (נפגע) אחד מהם - כולן מרגישים". הרבנים של תקופתו הגדירו את החובה המוסרית שעומדת מאחורי הדימוי. הם אמרו: "כל ישראל ערבים זה לזה". ומאחורי שתי האמירות גם יחד עמד זיכרון עתיק בהרכה של הברית שקיבלו על עצמם בני ישראל במדבר למרגלות הר סיני, ברית שבה התחייבו לקיום קולקטיבי כעם בריבונותו של הא-ל.

מה שגיליתי באותם ימים טעוני רגש של קיץ 1967 - אולי מה שמגלה כל אחד מאיתנו כאשר הזהות היהודית כובשת אותו במפתיע - הוא שהברית הזו עדיין חיה ונושמת. הסתבר שעדיין יש בה כוח לרגש אותי ולחולל בי ובבני דורי תמורות, וכוח זה גדול, אולי, מכפי ששיערנו עד אז. אך כיצד? הסקרנות הניעה אותי לגלות עוד על הקישורים האופקיים המחברים יהודים זה לזה, ועל אודות הקישורים האנכיים המחברים אותנו אל ההיסטוריה ואל התקווה לעתיד. מאז תופס החיפוש הזה חלק גדול מחיי, כי משנשאלה השאלה, היא איננה מרפה עוד.

לכבד את יהדותנו

סיימתי את לימודיי באוניברסיטה, ועסקתי בהוראת פילוסופיה. מקצת מעמיתי המרצים היו יהודים, רובם לא־יהודים, אך כמעט כולם היו לא־דתיים או אנטי־דתיים. באותם ימים לא שיערתי שאהיה בסופו של דבר רב, אולם אותו שיעור שלמדתי בילדותי נחקק בתוכי במידה כזו, שהכיפה לא ירדה עוד מראשי. יום אחד, סוער במיוחד, בעודי חוצה את מגרש הספורט בקמפוס, העיפה הרוח את הכיפה מעל ראשי, ובמקום לחזור ולחבוש אותה, החזקתי אותה בידי עד שהגעתי לחדר ההרצאות. למחרת זימן אותי אליו ראש המחלקה. "האם הכל כשורה, ג'ונתן?" שאל. "כן", השבתי, מתפלל על השאלה. "פשוט ראיתי אותך אתמול חוצה את מגרש הספורט בלי כיפה, ותהיתי אם אירע דבר מה".

זה היה רגע מדהים. לפתע פתאום הבנתי שאף שהאיש אינו יהודי, הוא היה מוטרד עמוקות מן המחשבה שמא איבדתי את אמונתי - בין אם מתוך ספק פילוסופי או מתוך הבידוד המוחלט של היותי היהודי הדתי היחיד בקמפוס. אפילו עכשיו אינני בטוח שאני מבין את תגובתו במלואה, אך נדמה לי שהיא נבעה מכך שהנאמנות שלי ליהדות הייתה חלק מן הביטחון של עולמו הוא. מתוך שידע היכן מקומי, ידע היכן מקומו. הוא לא היה דתי ואף לא יהודי, אך בצורה מעורפלת כלשהי סייעה לו הידיעה שיש אנשים שהם כאלה, ואם אני אומר נואש, הרי שמן הסתם מתערער דבר מה גדול מזה.

מאז נתקלתי בתופעה הזאת בצורות שונות פעמים כה רבות, עד שאני מתפתה להציג אותה בצורת שני עקרונות, שגם אם אינם נכונים תמיד, נכונים הם לפחות ברוב המקרים:

לא־יהודים מכבדים יהודים שמכבדים את יהדותם.
לא־יהודים נבוכים מול יהודים שיהדותם גורמת להם מבוכה.

המפגש עם הרבי מלובביץ'

בשנת 1968 הייתי סטודנט בשנתו השנייה באוניברסיטה. בקיץ של אותה שנה נסעתי לארצות הברית, וכל מי שפגשתי אמר לי: "אתה חייב לפגוש את הרבי מלובביץ'!". הגעתי למרכז חב"ד העולמי, איסטרן פארקווי 770 בברוקלין, והוכנסתי לתוך ספרייתו של הרבי. הצגתי בפניו את שאלותיי הפילוסופיות והאינטלקטואליות. הוא השיב לי תשובות פילוסופיות ואינטלקטואליות, אבל אז הוא ביצע חילופי תפקידים והחל לשאול אותי שאלות. כמה סטודנטים יהודים יש בקיימברידג'? כמה מהם מעורבים בחיים היהודיים? מה אני עושה כדי לשתף סטודנטים נוספים? לא הגעתי לשם כדי להפוך לשליח. באתי כדי לשאול כמה שאלות, ולפתע הוא החל לאתגר אותי. אז עשיתי מה שעושים באנגליה. האנגלים מומחים בהמצאת תירוצים מסובכים מדוע הם לא עושים כלום...

התחלתי לומר "במצב שבו אני מוצא את עצמי", והרבי עשה משהו שככל הידוע לי היה מאוד נדיר עבורו. הוא קטע את דבריי באמצע המשפט ואמר: "אף אחד לא 'מוצא את עצמו' במצב. הכנסת את עצמך למצב מסוים, ואתה יכול להכניס את עצמך למצב אחר".

הרגע הזה שינה את חיי.

עמדתי שם, כלומניק משום מקום, ומולי היה אחד מגדולי המנהיגים של העולם היהודי שאתגר אותי לא לקבל את המצב כמות שהוא אלא לשנות אותו. רוב האנשים מביטים על הזולת ורואים את מה שעומד לפנייהם. אך הרבי הביט עליי וראה מה אני יכול להיות. זוהי גדולה. באותם רגעים הגעתי לתוכנה שאותה שבת ואמרתי פעמים רבות: מנהיג טוב יוצר תלמידים, אבל מנהיג מצוין יוצר מנהיגים.

לכתוב את הפרק שלך בספר

נסו לדמיין אותנו בספרייה רחבת ידיים, עם מדפים מן הרצפה ועד התקרה, וכל מדף מלא ספרים. אנו יכולים להושיט יד ולשלוף כל ספר כאוות נפשנו, כל שעלינו לעשות הוא לבחור. אנו מתחילים לקרוא, ולזמן מה שוקעים אנו בעולמו, האמיתי או הדמיוני, של הסופר. ברגע שהספר אינו מעניין אותנו עוד, ביכולתנו להחזירו אל המדף, שם ימתין לקורא הבא שישלוף אותו ממקומו. אין הספר בא אלינו בתביעות כלשהן, שהרי מדובר בספר בלבד.

זה טיבה של הזהות מנקודת מבטה של תרבות המערב כיום. כמוה כעלעול בספרים בספרייה. קיימות צורות חיים שונות ורבות, אך אף לא אחת מהן מעמידה

בפנינו תביעה כלשהי. אף לא אחת מהן מיטיבה מרעותה להגדיר מי אנחנו, וביכולתנו לנסות כל אחת מהן.

כמעלעלים בספרים, אנו נותרים בלא שינוי, בלא שדבר ייגע לליבנו. סגנונות החיים השונים שאנו מנהלים כמוהם כספרים שאנו קוראים. אנו חופשיים תמיד להחליפם, להחזירם למדף בכוננית. הם מה שאנו קוראים, ולא מה שהננו.

היהדות מבקשת מאיתנו להתייבב בפני אפשרות שונה בתכלית. תאר לעצמך שתוך כדי חיפוש בספרייה אתה נתקל בספר אחד, שונה מן האחרים, שלוכד את עיניך משום שעל שדרתו מופיע שם משפחתך. אתה פותח אותו מתוך סקרנות ומגלה בו דפים רבים הכתובים על ידי אנשים שונים ובשפות שונות. אתה מתחיל לקרוא בו ומבין אט-אט מה טיבו. מדובר בסיפור שכל דור של אבותיך מספר למען הדור הבא אחריו, כך שכל מי שיוולד למשפחה זו יוכל לדעת מניין בא, מה אירע לקודמיו, למען איזו מטרה חיו ומדוע. תוך כדי עלעול בדפים אתה מגיע לעמוד האחרון - עמוד ריק, למעט כותרתו. כותרת זו נושאת את שמך.

אילו החזקתי ספר כזה ביד, הרי שחיי כבר היו משתנים. בראותי את שמי ואת סיפורם של אבותי, לא הייתי יכול לקרוא אותו כאילו היה עוד סיפור מני רבים. הקריאה בו הייתה בשבילי, בהכרח, צורה של גילוי עצמי. למן הרגע שהייתי מתוודע לקיומו, לא הייתי יכול להחזיר את הספר למדף ולשכוח ממנו, משום שאז הייתי יודע כי אני חלק משרשרת ארוכה של אנשים שהשתתפו במסע לעבר יעד מסוים, ושנסעם לא הגיע לסיומו, והוא ממתיך לי שאקדמו הלאה.

עצם קיומו של הספר מציב שורה של שאלות. האם אכתוב את הפרק שלי בסיפור?

הנני יהודי כיוון שבהכירי את סיפור בני עמי, אני שומע אותם מפצירים בי לכתוב את הפרק הבא. לא הגעתי משום מקום. יש לי עבר, ואם עבר כלשהו יכול לצוות על מישהו, הרי שעבר זה מצווה עליי. הנני יהודי משום שרק אם איוותר יהודי, יוסיף לחיות בי סיפורם של 100 דורות לפניי. אני ממשיך את מסעם מכיוון שלאחר שהגענו לנקודה זו, לא אתן לזה ולהם להיכשל. איני יכול להיות האות החסרה. אין באמתחתי תשובה פשוטה יותר, ואין לי תשובה רבת עוצמה ממנה. אין זה תרגיל דמיוני בעלמא. ספר כזה אכן קיים. הוא מכיל את הידע המשיב על השאלה "מי אני?", והוא אולי הנכס החשוב ביותר שאפשר היה להעניק לי. להיות יהודי פירושו לכתוב את הפרק הבא.

פרק שני

הלב שלי נקרע לשניים: אחרי הכאב, איך מרפאים את הנפש?

"האמונה איננה ודאות. האמונה היא האומץ לחיות עם אי-ודאות".

(הרב זקס)

לכל מי שקורא את השורות האלה יש לב, והוא נשבר בשמחת תורה תשפ"ד. עוד לפני המלחמה בשדה הקרב, עוד לפני המאבק של ישראל בשדה ההסברה, עוד לפני הכלכלה והפרנסה - כל אחד מתמודד קודם כל בתוך נפשו. כבר עברנו משברים, אבל לא כאלה. כבר ראינו רוע אנושי, אבל לא כזה. אז מהיכן שואבים כוחות נפש? איך קמים בבוקר ושומרים על הרוח, ולא נופלים לייאוש? הנה תחילה כמה סיפורים על הרוח שלנו - שאפשר לשאוב מהם כוח.

...

הימים הראשונים אחרי הטבח היו ימים של התנדבות שיא, שבהם כולם רק ביקשו לעזור ולתת. אחרי הודעה שבה חיפשו משפחות שיבשלו למפונים ועוד הודעה שבה התרימו למען ציוד לחיילים, כתבה גיסתי בקבוצת הווט-סאפ המשפחתית: "מצטערת, אני לא יכולה. היום פיקוד העורף שלח אותי לטפל באימא לשלושה קטנטנים בעיר לוד". לקח לי שנייה להבין מה פשר ההתנדבות שלה לאותו יום, עד שקלטתי: היא מדברת על עצמה. היא אימא לשלושה ילדים קטנים בלוד, והיום היא דואגת לעצמה. כמה חשוב. "וְאֶהְבֶּתְ לְרֵעֶךָ כָּמוֹךָ" (ויקרא יט, יח) - בפסוק הזה ישנה הנחת יסוד שאדם צריך קודם כל לאהוב את עצמו, לדאוג לעצמו. כל מכשיר סלולרי צריך מטען,

כדי שלא יכבה. כל רכב צריך דלק מסוים, ולא – הוא לא ייסע. כאשר שורר כאוס מסביב, בראש ובראשונה אנחנו צריכים לדעת מה מטעין אותנו ומה נותן לנו אנרגיה, ולדאוג לנפש ולגוף שלנו. לחזק את עצמנו. רק כך יהיה לנו כוח להעניק גם לאחרים.

• • •

חברה שלי עובדת במרפאה. מאז תחילת המלחמה היא הרגישה שחברתה לעבודה מיאשת, כבויה, חסרת תקווה. יום אחד, בהפסקת הצהריים, היא פשוט תפסה אותה, חיבקה אותה חזק ולחשה באוזנה: "יהיה טוב, בעזרת השם. אנחנו עם חזק, עברנו דברים קשים והתגברנו עליהם, יהיה טוב". פתאום משהו השתנה. החברה הרגישה הקלה עצומה, והודתה לה בהתרגשות. מה בעצם קרה פה? היא הרי לא נתנה לה שיעור, עם ציטוטים מלומדים ומצגת שקפים. אבל בחיבוק גדול, בקצת אכפתיות ובכמה מילים פשוטות ומחזקות – היא העבירה לה ברקה אחת מנה של אמונה, מסר של אופטימיות, ונתנה לה אוויר ותקווה. יש חמ"ל ארוחות לחיילים ויש חמ"ל לקטיף בחקלאות, אבל צריך גם חמ"ל לחיזוק הרוח. אם יש לך משאבים של כוח וחוסן, גם הקטנים ביותר – תן מהם לאחרים. ואם אתה הוא שצריך את החיזוק – כדאי ללמוד גם לקבל.

• • •

אלפי הצעירים שהיו במסיבת נובה זוכים לחיבוק גדול. אחת היוזמות היפות למענם מתקיימת בשכונת נווה צדק שבתל אביב. מדי שבת נערכת שם שבת קהילתית חמה, עבודה ועבור המפונים שנמצאים בבתי המלון בעיר. הוזמנתי לאחת השבתות האלה. לא היה קשה לזהות את ניצולי המסיבה בתוך כל האורחים: הם לא הפסיקו לשיר. שעות אחרי שהסתיימה סעודת השבת, לקראת חצות, ביקש אבי, אחד הניצולים מהמסיבה, לשיר עוד שיר שבת, ועוד אחד, בלי הפסקה. כששאלתי אותו למה, הוא הסביר: "יש לי חברים שנרצחו וחברים שנחטפו לעזה. בשניות האחרונות שלהם כאנשים חופשיים, הגיע מולם פתאום מישהו עם רובה או סכין. זה שובר, זה מפרק. הסבירו לנו שחלק מהריפוי זה לחזור לשיר ולשמוח, לחזור להאמין בטוב, באהבה, בחיים", כך אמר ומייד התחיל לשיר עוד שיר.

...

מאות אלפי תושבים מהצפון ומהדרום פונו לבתי מלון במהלך המלחמה. כ-300 תושבים מהעיר שדרות הובאו לירושלים, למלון "וורט". הגעתי לשוחח איתם שבוע אחרי שמחת תורה. חלקם גרים מול תחנת המשטרה של שדרות, שבה נרצחו שוטרים ואזרחים, חלקם ראו את המראות הקשים ביותר שאפשר לראות. כולם נקלעו למציאות של אי-ודאות – בלי בית, בלי מוסדות חינוך, בלי שגרה ובלי שמץ של מושג מתי זה ייגמר. בסוף ההרצאה שלי כמה מהם התיישבו בצד לישיבת חמ"ל, בניהולה של תושבת העיר אורנה ידי. אין לה שום תפקיד רשמי, היא פשוט החליטה לקחת אחריות. בתוך שניות הוקמו ועדת חינוך לגיל הרך, ועדת נוער, ועדת כביסה, ועדת חוסן ועוד. כל אחד אמר במה הוא טוב ולא יזוז ועדה יצטרף. ביקשתי לצלם את המעמד הקטן והמרגש הזה, והם הסכימו. צילמתי אותם בסלולרי, אבל כשהתרחקתי, אורנה עצרה אותי וביקשה שאחזור ואצלם שוב: "חשוב מאוד שתצלמי אותנו מחייכים!".

...

הפסקאות הבאות, מתוך תורתו של הרב זקס, נכתבו על התמודדות עם משברים מטלטלים. זוהי כניסה אל הנפש פנימה, כדי לחזק את עצמנו, כדי שלמסע הזה יהיה סוף טוב.

יש לכל זה תכלית

לחיים יש משמעות. אנחנו לא רק תאוונות של חומה, פרי של עולם שהתהווה בלי שהיה לכך טעם, ואשר ביום מן הימים, גם זאת בלי טעם, יחדל להיות. אנחנו כאן מפני שאלוקים ברא את העולם ואת החיים, ואותנו. אלוקים שידע את פחדינו, שומע את תפילותינו, מאמין בנו יותר מכפי שאנו מאמינים בעצמנו, סולח לנו כשאנו נכשלים, מרים אותנו כשאנו נופלים ונותן לנו כוחות להתגבר על הייאוש. ההיסטוריון פול ג'ונסון כתב פעם: "אין עוד עם שֶׁבֶק באמונה שלהיסטוריה יש תכלית ושלאנושות יש ייעוד – כמו העם היהודי".

למה זה קרה לי?

האמונה היהודית המשפיעה ביותר על חיי באופן אישי היא רעיון ההשגחה הפרטית.

בכל פעם שקרה לי מאורע בלתי צפוי שאלתי את עצמי: "מה מנסה ה' לומר לי? איך הוא רוצה שאגיב? וכיוון שהדבר כבר קרה, איך אוכל להפוך אותו לברכה?". התוצאה של האמונה העזה שלי בהשגחה הפרטית - או כפי שאני מנסח זאת לפעמים, "החיים כהקשבה" - היא הצפת חיי במשמעות. שום דבר איננו קורה סתם כך. אני מאמין שהדברים שקורים לי - קוראים לי. הם קוראים לי להגיב עליהם בדרך מסוימת.

מה כן אפשר לשנות?

"רְאֵה, אָנֹכִי נִתֵּן לְפָנֶיכֶם הַיּוֹם בְּרָכָה וּקְלָלָה" (דברים יא, כו). זהו המסר העקשני של משה רבנו בחודש האחרון של חייו.

הקורבניות ממקדת אותנו בעבר שאיננו יכולים לשנות. הבחירה ממקדת אותנו בעתיד שאנו יכולים לשנות.

יש ויש קורבנות בעולם הזה, ואין לנו רשות להפחית בערך סבלם. אבל ברוב המקרים (בהחלט לא בכלם) הדבר החשוב ביותר שאנו יכולים לעשות הוא לעזור להם לשקם את ההכרה ביכולתם לפעול ולשנות. אף פעם אין זה קל, אבל זה חיוני - כדי שלא יתבוססו עד טביעה בחוסר האונים. לעולם אין להאשים קורבן. אך לעולם גם אין לעודד קורבן להישאר קורבן. אומץ כביר נדרש מניצולי השואה להתרומם מתוך הקורבנות, אך מה מתוק היה ניצחונם, ניצחון החופש, האחריות והאצילות של האדם.

הלקח שלנו הוא זה: אינכם יכולים לשנות את העבר, אבל בידכם לשנות את העתיד. תמיד יש בחירה.

אלוקים נכנס לחיינו כקריאה מן העתיד. הוא כמו מנופף לנו בידו מקצה אופק הזמן, מפציר בנו לצאת למסע ולבצע משימה שאיכשהו, בדרכיו הנסתרות של הבורא, נולדנו כדי למלא. איננו נמצאים בעולם במקרה. אנחנו כאן כי ה' רצה שנהיה כאן, ומפני שיש משימה שנועדנו להגשים. לא קל לגלות מהי. לפעמים אנו מגלים אותה רק אחרי הרבה שנים והרבה התחלות שגויות.

בתוך הקושי

החיים אינם קלים. היהדות אינה רואה את העולם במשקפיים ורודים. סבלם של אבותינו מרחף על פני תפילותינו. העולם שאנחנו חיים בו איננו העולם שראוי כי יהיה. זהו הטעם לכך שלמרות כל הפיתויים, היהדות לא הסכימה אף פעם לומר שימות המשיח כבר הגיעו - ועם כל זה היא מחכה למשיח בכל יום שיבוא.

כשהיהודים יצאו לגלות, יצאה איתם השכינה. ה' תמיד איתנו: "קרוב ה' לכל קראיו, לכל אשר יקראוהו באמת" (תהילים קמה, יח). הוא אולי מסתיר את פניו, אבל הוא כאן. הוא אולי שותק, אבל הוא מקשיב לנו, שומע את קולנו ומרפא אותנו באופן שלעיתים איננו מבינים בזמן אמת, אלא רק במבט לאחור.

החירות שבלב תנוצח

בגטו קובנה, בראשית שנות הארבעים של המאה ה-20, התרחשה בוקר אחד סצנה יוצאת דופן בבית הכנסת המאולתר. יהודי הגטו החלו להבין מה הגורל הצפוי להם. הם ידעו כי איש מהם לא יוכל להימלט, שמחנות העבודה שהם אמורים לעבור אליהם אינם אלא בתי חרושת למוות. ובתפילת שחרית החזן, יהודי זקן וירא שמיים, לא הצליח לבטא את מילות התפילה. הוא הגיע לברכת "שלא עשני עֶבֶד", ואז פנה אל הקהילה ואמר: "אינני יכול לומר את הברכה הזאת. איך אוכל להודות לאלוקים על חירותי בשעה שאני אסיר וצפוי למוות? רק מטורף יוכל לומר עכשיו את התפילה הזאת".

כמה מבני הקהילה פנו אל הרב בשאלה: "האם יהודי בגטו קובנה יכול לומר את הברכה ולהודות לאלוקים שלא עשהו עבד?" הרב השיב בפשטות: "חלילה לנו מלבטל עתה את הברכה. אויבינו רוצים להפוך אותנו לעבדים. הם אולי שולטים בגופנו, אבל לא בנשמותינו. באמירת הברכה עתה נראה להם שגם כאן אנחנו מסרבים לנחול תבוסה. אנחנו אנשים חופשיים, הנתונים בשבי באופן זמני, ומצפים לישועה".

השאלה הקשה ביותר בתחום האמונה היא: היכן היה אלוקים באושוויץ? היכן היה אלוקים כשמאמיניו הפכו לאפר ומיליונים מתו מות קדושים? היכן הייתה הגאולה כשיהודי אירופה הומתו בגז ונשרפו ואלוקים שתק? אם אלוקים גואל – לא בשמיים, כי אם כאן, עלי אדמות – היכן גאולתו? גדולי הנביאים כבר שאלו את השאלה ולא זכו לתשובה. ובכל זאת יש שמץ של תשובה, והיא ניתנה מפני אותו רב בגטו קובנה. אלוקים ביקש לו לְמִשְׁכָּן את ליבו של האדם.

אז איפה היה אלוקים בגטו קובנה? בליבותיהם של אלה שהיו אסירים בגיא צלמוות הזה, ובכל זאת התעקשו לומר ברכות כבני אדם חופשיים. היהדות הביאה אנשים רגילים לנהל חיים בלתי רגילים. סיפורם לא זכה לסוף טוב פשוט, אבל הם הותירו אחריהם מורשת בת אלמוות: הידיעה שאי אפשר להרוג את רוח האדם, ולכן ידה של החירות היא שתגבר תמיד בקרב האחרון.

גם כשאתה לא מאמין בעצמך

המסתורין הדתי האמיתי, אומרת היהדות, איננו אמונתנו באלוקים – אלא אמונתו של אלוהים בנו. רעיון יוצא דופן זה עולה מן התנ"ך כולו: אלוהים תולה את תקוותיו ואת ציפיותיו מן העולם ביצור המוזר, קשה העורף, חם המזג וכפוי הטובה, שחלקו עפר הארץ וחלקו רוח אפו של אלוהים, שמעשיו מאכזבים שוב ושוב את בוראו ולפעמים אף מעוררים את חמתו. ובכל זאת, לעולם אין אלוהים מוותר. התורה איננה ספרו של האדם על אלוהים. היא ספרו של אלוהים על האדם. רק 34 פסוקים בתורה מתארים איך אלוהים ברא את העולם, אך יותר מ-500 פסוקים מתארים איך בנו בני ישראל מבנה קטן, ארעי ונייד שנקרא המשכן. אלוהים אינו חדל לעולם להאמין בנו, לאהוב אותנו, ולצפות מאיתנו לטוב ביותר.

לא בשמיים

כשמשא אמר על התורה "לא בשמים היא... ולא מעבר לים... כי קרוב אליך הדבר מאד בפיך ובלבבך לעשותו" (דברים ל, יב-יד), הוא התכוון לדבר כזה בערך: "לדודס, ההורים שלכם רעדו כשהם שמעו את קול האלוהים בהר סיני. הם היו מוצפים. הם אמרו: אם נמשיך לשמוע את הקולות הללו נמות. ה' ראה שהם נבהלו כל כך, ומצא בשבילם ובשבילכם דרכים חלופיות לפגוש אותו, בלי אימה.

כן, הוא בורא העולם וריבון העולם, הוא הכוח העליון והוא עילת כל העילות, הוא מסדר את הכוכבים במשמרותיהם ברקיע כרצונו. אבל הוא גם אבא, ושותף, ואוהב, ואפילו חבר. השכינה היא גם שכינה.

איך תפגשו אותו? הודו לו בכל בוקר על מתנת החיים. אמרו קריאת 'שמע ישראל' פעמיים ביום והיזכרו במתנת אהבתו. צרפו את קולכם לקולם של אחרים בתפילה, וכך תתמלאו ברוחו שתנסוך בכם עוצמה ואומץ לשנות את העולם. אם אינכם מצליחים לראות אותו, אין זאת אלא שהסתכלתם בכיוון הלא נכון. כשנדמה לכם שהוא חסר, הוא פשוט עומד מאחורי הדלת ואתם צריכים לגשת ולפתוח אותה.

אל תנהגו בו כמו בזר. הוא אוהב אתכם. הוא מאמין בכם. הוא רוצה בהצלחתכם. כדי למצוא אותו אינכם צריכים לעוף לשמיים או לצלוח את הים. הוא הקול שאתם שומעים בדממת הנפש. הוא האור שאתם רואים כשאתם פוקחים את עיניכם בפליאה. הוא היד הנוגעת בכם על סף הייאוש. הוא הנשימה הנופחת בכם חיים."

פרק שלישי:

תכל'ס, מה עושים? תשובות יהודיות מעשיות מול משבר

“עם ישראל ממחר לקום מאסונות ולבנות לו עתיד. זו הסיבה שבגללה העם הזה, העתיק מכל העמים שבמערב, הוא עדיין צעיר.”

(הרב זקס)

עם ישראל ידע משברים עצומים, אבל ידע תמיד להגיב ביצירתיות, למצוא דרכים להמשיך, לשאוב כוחות מהמורשת שלו, להתחזק דווקא מתוך הקושי. הנה כמה דוגמאות להתמודדות כזו, לתגובות מעשיות.

...

כשראשוני השבויים הישראלים החלו לחזור ממנהרות החמאס בעזה, נחשפו חלק מהזוועות שעברו עליהם, אבל נחשפו גם רגעים של ערכות הדדית, של גדלות רוח. התגלו התמיכה שלהם זה בזה והאמצעים הכבירים שלהם לשמור על כבודם וזהותם.

הגר ברודין' שנחטפה עם שלושת ילדיה, “אימצה” בשבי את אביגיל עידן בת הארבע, לאחר ששני הוריה נרצחו. חטופים צעירים ויתרו על מנות האוכל שלהם לטובת המבוגרים. אחת החטופות ששוחררו סיפרה שהחטוף אלכס דנציג, מדריך ותיק של מסעות לפולין, מעביר בשבי הרצאות בהיסטוריה לשאר החטופים הצעירים (“יש לו קהל שבו...”), אמר בנו בחיך כששמע על כך). החטופים עומר שם טוב ואיתי רגב רצו לעשות קידוש בליל שבת, בלב עזה. איתי סיפר: “השומר בא אלינו עם בקבוק מיץ ענבים קטן, ואני ועומר מסתכלים אחד על השני בפליאה. יש משפט שאומר ‘נסתרות דרכי השם’.

השם שמע אותנו, שאנחנו רוצים לעשות קידוש כל שישי, הוא שלח לנו מיץ ענבים. היה לנו גם בייגלה. את המלח כדי לעשות 'המוציא' היינו לוקחים מהבייגלה, מהתחתית של השקית. כל יום שישי לקחנו שלוק קטן מהמיץ, התחבקנו ואמרנו: בעזרת השם, שישי הבא אנחנו בבית".

התרגשות מיוחדת עוררה עדינה משה בת ה־72 שנחטפה מקיבוץ ניר עוז. לאחר שבועות בשבי, הודיעו לה החוטפים שהיא משתחררת. אבל עד לרגע השחרור, עדינה עוד התווכחה עם מחבל מהחמאס: היא דרשה שישחררו במקומה אישה אחרת ששהתה איתה בשבי, שהייתה מבוגרת יותר, ובמצב רפואי פחות טוב ממנה.

• • •

כרבע מתושביו של קיבוץ ניר עוז נחטפו או נרצחו. כל הניצולים פונו למלונות, מנסים לעכל, להתאבל ולהתחיל לאסוף את שברי חייהם. אבל תוך פחות מחודש, ב־31 באוקטובר 2023, איילת גוברמן, מנהלת החשבונות של הקיבוץ, שלחה מכתב לכל הספקים של הקיבוץ: "מאות מחבלים התקיפו את הקיבוץ, ומשרדי הנהלת החשבונות ניזוקו. אנחנו מעוניינים לשלם לכם, ולכן מבקשים שתשלחו שוב העתקי חשבוניות ואישור ניכוי מס במקור. למרות המצב הקשה, ננסה לשלם בהקדם האפשרי. בתקווה לימים טובים יותר ובהכרת תודה על ההבנה ושיתוף הפעולה". מעולם לא התרגשתי כך ממסמך של הנהלת חשבונות...

• • •

אנשי קיבוץ סעד מאזור עוטף עזה פונו למלון "נבו" שבים המלח. לאחר למעלה מחודש שבו אירח אותם צוות המלון והיה קשוב לצרכים שלהם, הם רצו לגמול לצוות המסור. ליום אחד התהפכו התפקידים, והאורחים הפכו למארחים. הם אספו כסף וקנו מוצרים, ואז נכנסו לכמה שעות למטבח של המלון והכינו לכל צוות העובדים ארוחה חגיגית עם תפריט מושקע. כשהאורחים נכנסו אל חדר האוכל, תושבי קיבוץ סעד קיבלו את פניהם בטור ארוך ובמחזאות כפיים. גם במצב של מצוקה אישית גדולה הם הצליחו להסתכל החוצה, ולהפוך ממקבלים לנותנים.

• • •

בימים הראשונים ללחימה נערך גיוס נרחב, עם התנדבות שיא של אנשי מילואים. כמו רבים אחרים שהתנדבו לסייע, גם יותם ואסף דוקטור, בעלים של מסעדה בתל אביב, שלחו אלפי מנות לחיילי צה"ל, לשטח, בחינם. אבל כשהמשלוח הגיע לבסיס נבטים התעוררה בעיה – חיילים רבים לא יכלו לאכול, מפני שהמנות אינן כשרות. אם בעבר זה היה הרגע שבו הייתה מתחילה כאן סעודה תקשורתית בטענה שזו "הרתה" או "כפייה", כעת האחים דוקטור החליטו למצוא פתרון. הם הרי רצו שכל החיילים יוכלו ליהנות מהאוכל שלהם, ולכן פנו למועצה הדתית של עיריית תל אביב, וזו נרתמה מיד. ברוח טובה ובמבצע מהיר הם הכשירו את המסעדה. עוד באותו שבוע החיילים בבסיס נבטים ובבסיסים נוספים כבר קיבלו אלפי מנות כשרות. "החברה הישראלית לא הייתה מספיק מחוברת", הסביר יותם את המהלך, "והחלטנו שזה ממש פיקוח נפש להתחבר מחדש". זו לא הייתה יוזמה יחידה, מסעדות נוספות ברחבי הארץ נהגו כך, אבל אולי יותר מכל, מה שמשקף את הלך הרוח המיוחד הזה, הוא השם של בית העסק של יותם ואסף – מסעדת "האחים".

• • •

ממנהרות השבי של החמאס, דרך המסעדה שהפכה כשרה ועד לחדר האוכל של המלון – במצב המורכב שאליו נקלענו, נשברים פה שיאים של מעשים טובים, בין אדם לחברו ובין אדם לאלוקים. הפסקאות הבאות הן אוסף של עצות וכלים שהציע הרב זקס לאורך השנים לחיזוק בעת משבר. זה יכול להיות מענה יהודי מבורך גם במצב הנוכחי.

נתינה: הנותן – מקבל

יותר מכל דבר אחר ששמעתי מפי אנשים המקדישים מזמנם לעזרה לזולת, שמעתי מפיהם את האמירה שהם מקבלים יותר משהם נותנים. הם אינם רוצים שידרו להם – הם רוצים להודות. כשהם מרוממים את זולתם – הם מגלים שהם עצמם התעלו. הפילוסוף קירקגור אמר כי הדלת לאושר נפתחת כלפי חוץ – כלומר התרופה הטובה ביותר לכאב הנפשי היא לדאוג יותר לכאביהם של אנשים אחרים.

את זאת למדתי מניצולי שואה שפגשתי. ציפיתי שהטראומה תגרום לניצולים להיות מופנמים, חשדנים, אפילו עוינים כלפי העולם החיצוני. אך לא כך היה, לפחות לא אצל אלה שהכרתי.

רבים מהם קיבלו עליהם, 50 שנה ויותר אחרי המאורעות, לבקר בבתי ספר ולדבר עם ילדים, ובייחוד ילדים שאינם יהודים. כשהקשבתי להם מספרים את סיפוריהם, הפליא אותי המסר שהם בחרו להעביר. הוקירו את החופש, הם הפצירו בילדים. הבינו כי להיות מסוגלים ללכת בשטח פתוח, לראות פרח, לפתוח חלון, לנשום אוויר חופשי – זו מתנה גדולה. אהבו את הזולת. לעולם אל תשנאו. היו סובלנים. צאו לעזרתם של אחרים אם מציקים להם, נטפלים אליהם או מחרימים אותם.

הם לימדו את הילדים להאמין בחיים. הילדים אהבו את הקשישים הללו שבאו מעולם אחר. קראתי כמה מן המכתבים שהילדים כתבו להם. הם גרמו לי לבכות. העוז של השורדים הללו נתן לי כוח בתקופות קשות.

רבים מהם איברו את משפחותיהם בשנים ההן, ועל כן הם נעשו מעין משפחה מורחבת זה לזה, תומכים איש ברעהו בלילות רעים ובימים מיוסרים. ואיכשהו – ומכך התפעלתי יותר מכל – הם גם ידעו לשמוח.

חברות אמת: כוחה של הקשבה

הגשר בין העצמי לבין האחר הוא השיחה: דיבור והקשבה. כשאנחנו מדברים, אנחנו מספרים לאחרים מי אנחנו ומה. וכשאנחנו מקשיבים, אנחנו מאפשרים לאחרים לספר לנו מי הם. זהו רגע נעלה של גילוי. ואם איננו יכולים להקשיב לאנשים אחרים, בוודאי שאיננו מסוגלים להקשיב לאלוקים.

ההקשבה לאדם אחר, קל וחומר לאלוקים, היא מעשה של היפתחות. לשם כך דרוש אומץ. להקשיב זה להיעשות פגיע. כשאני מקשיב, אני חושף את הוודאות היסודית ביותר שלי לסכנת ערעור, שכן אני נכנס אל תודעה שחושבת על העולם אחרת ממני. אבל מעשה ההקשבה חיוני לאנושיות שלנו. הוא חיסון מפני האמונה שאנחנו מרכז העולם.

הקשבה היא מעשה רוחני. היא עלולה גם להיות כואבת. נוח יותר כשאין צריכים להקשיב, להתאתגר, להיגרר החוצה מאזור הנוחות.

ההקשבה היא המתנה הגדולה ביותר שאנו יכולים לתת לאדם אחר. כשמקשיבים לי, כששומעים אותי, אני יודע שיש בעולם מישהו שמתייחס אליי ברצינות. זהו מעשה של גאולה.

משפחה: לחזק ולהוקיר את משפחותינו

היהודים הם עם בעל אוריינטציה משפחתית מובהקת, והיא אשר הצילה אותם מאובדן. אחרי חורבן בית שני בשנת 70 לספירה היהודים נפוצו ברחבי תבל, ובכל מקום היו למיעוט, בדרך כלל נטול זכויות. הם סבלו רדיפות מן הגרועות ביותר שידע עם בעולם, ובכל זאת שרדו, שכן אף פעם לא איבדו שלושה דברים: את המשפחתיות, את הקהילתיות ואת האמונה.

היהדות היא, עד עצם היום הזה, דת של משפחה. הנישואים, שהם אחד המוסדות האנושיים השבריריים ביותר, מוגנים בחיים היהודיים בשורה ארוכה של הלכות, טקסים ומנהגים.

הבית הוא מרכז המוסדות המקודשים ביותר של היהדות: השבת, החגים, הכשרות, והחינוך כשיח בין הדורות.

מידה יוצאת דופן של חן ונועם שורה על חיי המשפחה היהודיים במיטבם. בלילות שבת, כשנרות השבת דולקים והאב מקדש על היין ומברך על הלחם, בעת שהמשפחה מזמרת שיר הודיה לאם וההורים מברכים את ילדיהם – ברגעים האלה אפשר כמעט לגעת בשכינה.

יש משהו מרגש בעובדה שהשכינה מצויה כאן, במשפחות רגילות, בבתי רגילים, ולא דווקא בארמונותיהם של אנשים רמי מעלה או בהיכלות הומי אדם. דווקא כאן אנו עדים לאמת היהודית כי האל שוכן בליבה של ההווה האנושית, באהבה שבין בעל לאישה, שבין הורים לילדיהם.

קהילה: כוחו של היחד

היהדות היא דת חברתית מאוד. הקהילה נמצאת בליבה. בימים הנוראים אנו מתוודים יחד, בפומבי, "עַל חֶטְא שְׁחָטָאנו", לא "שחטאתי". כשאנו מתפללים על החולים אנו מונים אותם "בְּתוֹךְ שְׁאָר חוֹלֵי יִשְׂרָאֵל", וכשאנו מנחמים אבלים אנו מוסיפים עליהם את "שְׂאֵר אֲבֵלֵי צִיּוֹן וִירוּשָׁלַיִם".

היהדות בנויה על גוף ראשון רבים, על היחד. אנחנו יודעים ידיעה מושלמת שאיננו מושלמים, שלכולנו חסר משהו. אפילו משה רבנו נזקק לאהרן ולמרים שישלימו אותו. את החוסרים של כל אחד ואחד אנו מקווים להשלים כציבור.

"כולנו" מכיל יותר מ"כל אחד מאיתנו". סכנה חמורה של שכחה רובצת כיום לפתחו של עניין זה, בייחוד לנוכח תפוצת הסמארטפונים והרשתות החברתיות.

מצטברות במהירות ראיות לכך שמערכות יחסים וירטואליות אינן דומות ליחסי פנים אל פנים, ושקהלים של מדיה שונים לחלוטין מקהילות. השתייכות לקהילה תורמת לבריאות, לאושר, ולהתמודדות מוצלחת עם אתגרי החיים. לעזרה העצמית יש גבולות צרים. אין אסיר מתיר עצמו מבית האסורים. העצמי אינו יכול לרפא את תחלואיו. אנו זקוקים לנוכחותם של אחרים כדי להירפא, לצמוח, לצלוח זמנים קשים, ולהזכיר לנו מהי האחריות שלנו כאשר הזולת נמצא במצוקה. זהו רעיון משנה חיים: האושר טמון מעבר לעצמי – בחוזק מערכות היחסים שלנו, בהתחברות שלנו לקהילה, ובמה שאנו נותנים לאחרים ואחרים נותנים לנו.

מוזיקה: לחדש את הנפש

במוזיקה יש משהו רוחני מאוד. כאשר הלשון שואפת אל השגב, והנפש משתוקקת להשתחרר מכוח הכבידה, השפה מתארגנת לכדי שיר. ההיסטוריה היהודית מושרת אולי יותר מכפי שהיא נקראת.

התנ"ך מדבר רבות על כוחה של המוזיקה לחדש את הנפש. כאשר שאול היה שקוע בדיכאון, דוד היה מנגן לו ורוחו הייתה שבה אליו (שמואל א' טז). דוד עצמו היה ידוע כ"נָעִים זְמֵרוֹת יִשְׁרָאֵל" (שמואל ב' כג, א). אלישע קרא למנגן כדי שרוח הנבואה תשרה עליו (מלכים ב' ג, טו). הלויים שרו במקדש. בכל יום אנו מתחילים את תפילת שחרית ב"פסוקי דזמרה", פרקי שירה מתהילים.

ראיתי פעם מורה מסביר לתלמידי כיתה נמוכה את ההבדל בין קניין גשמי לקניין רוחני. בהדרכתו, הם בנו דגם של ירושלים מקרטון. ואז הוא השמיע ברשמקול – זה היה בימים הרחוקים ההם – שיר על ירושלים שקודם לכן לימד את התלמידים. בסוף השיעור עשה המורה מעשה דרמטי מאוד: הוא קרע לגזרים את הדגם, וגם את סרט הקלטת. הוא שאל את הילדים, "עדיין יש לנו דגם?" לא, הם ענו. "עדיין יש לנו שיר?" והם ענו, כן. קניין גשמי אובד, אך לא כן קניין רוחני.

תפילה: אין דבר שלם מלב שבור

דווקא כאשר אנחנו מרגישים בודדים במיוחד, אלוקים עדיין איתנו, עדיין נוסך בנו אומץ לקוות וכוח לחלום.

דוד המלך, משורר התהילים, הוא שנתן לכך את הביטוי הפיוטי העמוק ביותר. שוב ושוב הוא קורא אל ה' כשהוא פגוע, בודד, כאוב, פוחד: "הוֹשִׁיעֵנִי, אֱלֹהִים, כִּי בָאוּ מֵיַם עַד נַפְשִׁי" (תהילים סט, ב). "מִמַּעַמְקִים קָרָאתִיךָ ה'" (תהילים קל, א). העוזת שבחוויותינו הרוחניות מתרגשות עלינו לא פעם דווקא כשאננו מצפים

להן כלל, כשאנו קרובים יותר מתמיד לייאוש. כי בזמנים האלה מוסרות מפנינו מסכות המגן. אנחנו חשופים מתמיד – ועל כן גם פתוחים מתמיד אל ה', וה' פותח את שעריו בפנינו. "קרוב ה' לְנִשְׁפָּרֵי לֵב וְאֵת דִּפְאֵי רוּחַ יוֹשִׁיעַ" (תהילים לד, יט). "זִכְחֵי אֱלֹקִים רוּחַ נִשְׁפָּרָה; לֵב נִשְׁפָּר וְנִדְכָּה, אֱלֹקִים, לֹא תִבְזֶה" (תהילים נא, יט); ה' הוא "הֶרְפֵּא לְשִׁבּוּרֵי לֵב וּמַחְבֵּשׁ לְעֻצְבוֹתָם" (תהילים קמו, ג).

רבי נחמן מברסלב אומר כי אדם "צריך לצעק לאֲבִיו שֶׁבְּשָׂמִים בְּקוֹל חֶזֶק מְעַמְקֵי הַלֵּב, וְאִזִּי הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ שׁוֹמֵעַ קוֹלוֹ וּפּוֹנֶה לְעֻצְקָתוֹ. וְיִכּוֹל לִהְיוֹת שְׂמֵחַ בְּעֻצְמוֹ יִפְלִי וְיִתְבַּטֵּל לְגַמְרֵי כָּל הַקְּשִׁיּוֹת וְהַמְּנִיעוֹת" (רבי נחמן מברסלב, ליקוטי מוהר"ן תנינא, תורה מ"ו) – אותן קושיות ומניעות שהרחיקו אותו מן היכולת להתפלל. בשעות מצוקה ואובדן אנו צועקים ממעמקי נשמתנו, ומשהו קורה. לפעמים אנחנו מגלים אותו רק לאחר זמן רב, בהביטנו לאחור. תפילות משפיעות על העולם. איך זה קורה? חידה היא.

אנו מוצאים את אלוקים לא רק במקומות הקדושים או המוכרים, אלא גם באמצע המסע, לבדנו, בליה. "גַּם כִּי אֶלֶךְ בְּגִי אֶצְלָמוֹת לֹא אֵירָא רָע כִּי אֶתָּה עֲמָדִי" (תהילים כג, ד). העמוקה מכל החוויות הרוחניות, הבסיס לכל החוויות הרוחניות האחרות, היא הידיעה שאיננו לבדנו. ה' אוחז בנו בידנו, נותן לנו מקלט, מרים אותנו כשאנו נופלים, סולח לנו כשאנו נכשלים, מרפא את פצעי נשמתנו בכוח אהבתו. יש בחיי רבים מאיתנו, בטוחני לפחות שבחיי שלי, זמנים שהשמש מתכסה בהם מאחורי ענן שחור של ייאוש. אנשים יכולים להיות אכזרים זה כלפי זה. יש אנשים המנסים להקל על כאבם שלהם בגרימת כאב לאחרים. אדם עשוי לאבד אמונה באנושות, או בעצמו, או גם וגם. בזמנים כאלה, הידיעה שאלוים מאמין בנו היא ידיעה גואלת, הופכת לב. כדברי דוד במזמור כז: "כִּי (אפילו אם) אָבִי וְאִמִּי עֲזָבוּנִי – יְהוָה (תמיד) יֶאֱסֶפֶנִּי".

תפילה: הקדיש

את הקדיש, התפילה לזכר אדם שנפטר, אי אפשר לומר לבד אלא רק בציבור. תפילה היחיד דומה להתגוננות באמצעות בניית חומה סביב הבית הפרטי. תפילה בציבור דומה לבנייה משותפת של חומה סביב העיר. חומת העיר מגינה על כולם, לא רק עליי. בתפילה הקהילתית אנו מבקשים לא את הטוב הפרטי, אלא את הטוב המשותף. בתפילה אנו משתמשים לא רק במילים שלנו, אלא במילים שהתגבשו באלפי שנות היסטוריה לאומית, פרי אינספור מפגשים עם אלוים. על גבי

המילים הללו נישאות מאיתנו ואלינו אנרגיות קוסמיות והיסטוריות, כוחות של בריאה ודחפים של גאולה.

תפילת הקדיש היא התפילה שאנחנו אומרים כשאנחנו מתאבלים, אבל היא עוסקת בחיים ולא במוות. הקדיש מביא נחמה. ברגעים שבהם אנחנו מרגישים אובדן, חלל, אנחנו מתחברים מחדש לחיים ולא לוקי החיים. שמואל יוסף עגנון, הסופר זוכה פרס נובל, כתב פעם שהקדיש, התפילה שאנו אומרים על הנפטרים, עוסק לא רק במוות האנושי אלא גם בחיים האלוקיים – כאילו זוהי הדרך שלנו לנחם את אלוקים על אובדן של אחד מילדיו. התמותה היא חלק מחיינו, אבל כך גם האפשרות להגיע לאל-מוות, לחיי נצח, על ידי הטוב שאנחנו עושים, שממשיך הרבה אחרי שאנחנו כאן. החיים יכולים להביס את המוות, ולגאול אותנו מהטרגדיה.

אמונה: מבעד לסדק

אבי מורי ז"ל לא היה תלמיד חכם. לא הייתה לו הזדמנות ללמוד כל צרכו. הוא הגיע לבריטניה בילדותו כפליט. הוא נאלץ להפסיק ללמוד בבית הספר, ובכל מקרה, אפשרויות החינוך היהודי בימים ההם היו מוגבלות. השגת צורכי המחיה גזלה את רוב זמנה של המשפחה. אבל ראיתי אותו הולך זקוף כיהודי, לא פוחד, לפעמים אפילו קורא תיגה, משום שכאשר הוא התפלל או קרא תהילים הוא הרגיש בעוז שה' איתו. אמונה פשוטה זו נסכה בו אצילות אנושית וחוסן נפשי.

זו הייתה ירושתו מאבותיו, וזו ירושתנו. גם כי ניפול, ניפול אל זרועותיו המקבלות של אלוקים. גם אם אנשים יאבדו את אמונתם בנו, גם אם נאבד אנחנו את אמונתנו בעצמנו, ה' תמיד יאמין בנו. וגם אם נרגיש בודדים עד מאוד, לא נהיה בודדים באמת. ה' איתנו, לצידנו, בקרבנו, קורא לנו לקום על הרגליים ולהמשיך ללכת, כי יש לנו משימה לעשות, משימה שעוד לא השלמנו, משימה שנוצרנו כדי לבצע. לאונרד כהן כותב באחד משיריו כי "בכל דבר יש סדק, וכך נכנס האור". מבעד לסדק שבלב הנשבר חודר אורו של אלוקים. וזה שער השמיים.

לימוד: האהבה שלנו מחנכת

סיפורו של העם היהודי מגלם את אחת מפרשיות האהבים המופלאות בכל הזמנים, פרשת אהבתו של העם לספר, לתורה. לדידו של רבי עקיבא הייתה התורה אוויר לנשימה ליהודים. התורה הייתה החיים עצמם.

יהודים רבים מפסידים את זהותם. אבותינו נתנו לנו את מתנת העבר. אנו חבים להם עתיד שיהיה נאמן לעבר הזה. או לכל הפחות, חובתנו לא לוותר על העבר הזה לפני שעמדנו על ערכו.

הרעיון הנלמד מכך הוא בהחלט פשוט, ובכל זאת הוא עמוק: אם אנו רוצים באמת להנחיל את המורשת שלנו לילדינו, עלינו ללמד אותם לאהוב אותה. הרכיב החשוב ביותר בחינוך, בכל חינוך שהוא, איננו לימוד העובדות או המיומנויות, אלא הלימוד מה לאהוב. כי את אשר נאהב – נירש. ואת אשר לא נדע לאהוב – נפסיד.

לימוד: תורה בשעת משבר

לאורך 22 השנים שבהן שימשתי רב ראשי, עמדו אתגרים רבים לפני הצוות שלי ולפניי. כבר בתחילת הדרך פיתחנו לנו מנהג: בכל פעם שהתרגש עלינו משה, התיישבנו ולמדנו יחד תורה. חיפשנו את הטקסט המתאים ביותר, ונתנו לו לדבר אלינו. והכתובים אכן דיברו אלינו: מדהים היה לראות כמה פעמים זה קרה. כך גילינו שישנם שלושה סוגים של תורה. את השניים הראשונים הכרנו קודם: התורה שלומדים מתוך ספרים, והתורה שלומדים מפי מורים. אתגרי ההנהגה הכירו לנו סוג שלישי: התורה שלומדים מן החיים...

מרתק לגלות כיצד התורה היא בעצם ספר על מנהיגות – ולא במובן הצר של המילה, של החזקת משרה רשמית, אלא כגישה כללית לחיים. הגיבורים והגיבורות של התורה, האבות והאימהות וילדיהם, ובני ישראל ביוצאם ממצרים ובנוסעם אל ארץ ישראל, התמודדו כולם עם האחריות שבחופש. וזו, כך נראה לי, הדרמה המרכזית של היהדות.

היוונים הקדומים העמידו ספרות כבירה על האופי והגורל, עם גיבורים גדולים מהחיים ועם עלילות שלא פעם הן טרגיות. ישראל הקדומה העמידה ספרות שונה מאוד – על רצון ובחירה, עם דמויות שאפשר להזדהות איתן, אשר לא פעם נלחמות מלחמת רגש פנימית נגד התבוסה והייאוש.

שבת: ארמון בתוך הזמן

שבת. יום המנוחה שבו אנו נותנים לנישואים שלנו ולמשפחות שלנו את הדבר שהם זקוקים לו וצמאים לו יותר מכל בעולמנו העכשווי: זמן.

כשיצרנו פעם סדרת טלוויזיה על מצב המשפחה בבריטניה, לקחתי את המומחית המובילה באותה עת בבריטניה לגידול ילדים, פנלופה ליץ', לגן ילדים יהודי. זה היה יום שישי בבוקר.

היא צפתה שם בילדים ממחזים את אשר עתידים היו לראות בערב, סביב שולחן השבת המשפחתי. היו שם אימא ואבא בני חמש שבירכו את ילדיהם בני החמש לעיני נכדיהם בני החמש. עניין השבת ריתק אותה, והיא שאלה את הילדים מה הם הכי אוהבים ביום הזה. ילד בן חמש אמר לה: "זה הערב היחיד בשבוע שאבא לא ממחר".

כשהצילומים נגמרו ויצאנו מהגן היא פנתה אליי ואמרה: "הרב הראשי, השבת שלכם מצילה את הנישואים של הורי הילדים האלה".

שבת: טעימה מגן עדן

שבת היא הביטוי העליון של חברה חופשית, היפוכה הגמור של העבדות במצרים. ביום זה מופסקים כל יחסי השליטה והכפיפות. אנחנו מנועים מלעבוד, ומנועים מלגרום לאחרים לעבוד, "לִמְעַן יִנּוּחַ עֲבָדְךָ וְאִמָּתְךָ כָּמוֹךָ" (דברים ה, יג).

במהלך ההיסטוריה חלמו רבים על עולם אידיאלי, על "אוטופיה". השבת היא הניסוי האוטופי המוצלח היחיד בהיסטוריה. היא מבוססת על הרעיון הפשוט שאוטופיה (ביהדות מדובר בימות המשיח) איננה נחלת העתיד בלבד. אוטופיה היא דבר שאנו יכולים לחוות בתוך מהלך הזמן, מדי יום שביעי.

השבת הפכה לחזרה כללית שבועית, להכנה לקראת עולם אידיאלי, שטרם הגענו אליו אבל אנחנו מציבים אותו כמטרה, עולם של שלום ושלווה. אם מצרים פירושה עבדות, שבת פירושה חירות, טעימה מהעולם הבא.

השבת היא המקום שבו עם חסר מנוח נח והתחדש. בתקופות של דיכוי, השבת הזכירה ליהודים שהם חופשיים. עבור סבי וסבתי ועבור הדור שלהם, משמעות השבת הייתה מנוחה מאפיסת כוחות פיזית. לבני דורי, משמעותה שחרור ממתח ומעייפות פסיכולוגית.

רבי יהודה הלוי אמר פעם כי ביום השבת היהודים העניים ביותר היו חופשיים יותר מן המלך האדיר ביותר. השבת הייתה היום שבו הוקל העול המעיק על היהודים, שתכופות היו מדוכאים בידי העולם החיצוני, ובו הם נשמו אוויר חופשי. השבת היא הזמן שבו אנו מפסיקים לעשות למחייתנו ופשוט חיים.

השבת היא הזמן הקדוש של עם שמצא את האמת המצויה בזמן. בעולם העתיק היו מקומות קדושים, חפצים קדושים, אנשים קדושים. ואולם הדבר הראשון שהתנ"ך מקדש הוא הזמן עצמו: "וַיְבָרֶךְ אֱלֹקִים אֶת יוֹם הַשְּׁבִיעִי וַיְקַדְּשֵׁהוּ" (בראשית ב, ג). וכך הפכה השבת לרגע הנצחי שלנו בתוך הזמן, הצצה שלנו אל עולם של שלווה בריבונות האל.

במסגרת המחזור השבועי, היא יוצרת קצב עדין הממזג פעולה והגות, עשייה והנאה, ריצה ועמידה מלכת. ללא הפוגה זו, עלולים היו היהודים שלא להמשיך במסע. גם כיום, בלעדי השבת אנו מסתכנים בהחמצת הנוף בעת שאנו משתתפים במסע.

שמחה: לשמוח שמחה פשוטה

הדבר הגואל את החיים, השוזר בהם את חוט הזהב של החסד, הוא השמחה: שמחה בעבודה ("מתוקה שְׁנַת הָעֶבֶד" - קהלת ה, יא), שמחה בחיי הנישואים ("רֵאָה חַיִּים עִם אִשָּׁה אֲשֶׁר אֶהְבֶּתָּ" - קהלת ט, ט), ושמחה בתענוגות הפשוטים של החיים. שימחו בכל יום ויום, אומר לנו קהלת. ומעל לכל, שימחו כל עוד אתם צעירים. כדי לשמוח אין צורך להיות עיוור לפגמיו של העולם האנושי. אפשר להכיר את החיים על כל ליקוייהם ועדיין לשמוח.

השמחה חיה ברגע הזה. היא אינה שואלת מה יהיה מחר. הלל הזקן חי על פי העיקרון: "בְּרוּךְ ה' יוֹם יוֹם". השמחה מברכת את ה' בכל יום ויום. היא משתבחת בעצם הכאן והעכשיו, בעצם הקיום בזמן שהיינו עלולים גם לא להתקיים בו. היא נושמת לרווחה את מלוא היום הזה, השעה הזו, הנצח שברגע שלא היה קודם ולא יהיה שוב. השמחה מחבקת את החיים. היא יודעת שהאומל אבוד והמחר עלום. אין היא שואלת מה היה או מה יהיה. אין היא עושה חישובים. גם בתקופות שהאויש אינו אפשרי, יכולה לשרור שמחה.

לשמחה כוח להביס את הייאוש. השמחה אינה מדברת בלשון התבונה. היא אומרת - כן, החיים לפעמים לא הוגנים והעולם אינו צודק, אבל עצם היותם של החיים קצרים הופך כל רגע בהם לרגע יקר. עילזו, גילו, שירו, הצטרפו לריקוד גם אם אין הדבר הולם את כבודכם. השמחה רוחצת את החיים באור. היא משחררת את הנפש מכלא העצמי.

השמחה איננה פותרת בעיות, אבל היא נוסכת בנו את הכוח להמשיך לחפש את הפתרון. היא מתחזקת את האמונה שאנו זקוקים לה, אם רצוננו להביט בעתידנו בלי אימה, ולרפא משהו משבריו של עולמנו הפצוע.

היהדות אינה אשליה מנחמת, כאילו הכל כשורה בעולמנו הקודר. היהדות היא העוז לחגוג בלב אי-הוודאות.

פרק רביעי:
**מול מלאך המוות:
איך נאבקים ברוע?**

“בעידן של טרור, העולם זקוק לעמידה היהודית על קדושת החיים. בעידן של קיצוניות, העולם זקוק לעמדה היהודית הקובעת כי אין אדם קונה את מקומו בשמיים, ברצח חפים מפשע בארץ.”

(הרב זקס)

“עמלק”, “נאצים”, “דאע”ש”. מאז הטבח האכזרי אנחנו מנסים להגדיר את חמאס ולתאר אותו בשלל כינויים, להסביר לעולם ולעצמנו את עוצמת הרשע, ולפעמים פשוט אין מילים. נפגשנו עם עוצמה אדירה של רוע מרוכז שהשתולל באין מפריע, בבת אחת, לאורך זמן, בהיקף גדול. הנה כמה סיפורים על מפגש מטלטל עם הרוע הזה, ועל תגובות מעוררות השראה.

• • •

ישבתי על הבמה בירושלים והצגתי את המרואיינת שלי בצורה הכי טכנית שיש, אבל כל משפט שאמרתי עליה הפך את זה ליותר קשה וכואב: אורית מרק-אטינגר איבדה את אביה הרב מיכי, שנרצח בפיגוע כשהייתה בת 16. כעבור כמה שנים אחיה שלומי, איש מוסד, נהרג בתאונת דרכים בדרך לפעילות. בן דודה אלחנן קלמנזון הציל יחד עם שני בני משפחתו יותר מ־100 איש בקיבוץ בארי בשמחת תורה, עד שנהרג. ואז אחיה פדיה מרק נפל בלחימה בעזה. ארבעה קרובים, שכל אחד מהם היה עוגן בחייה. היא נשואה, אם לתינוק, רק בת 24. לכן כשהיא פתחה את הערב במילים הבאות, זה היה מחזק במיוחד: “אני יודעת שאתם שואלים את עצמכם איך אני מחייכת. נכון,

אני יכולה לבכות כל היום, ואני גם בוכה הרבה, זה חשוב, אבל אני אומרת לעצמי כל הזמן: אם איבדתי ארבעה אנשים יקרים ונשארתי בחיים – אני חייבת לתת לחיים שלי משמעות. אם קמתי הבוקר – חייבת להיות לכך סיבה טובה. כל אלה שנפלו נמצאים עכשיו במקום טוב. אנחנו אלה שצריכים להתמודד. והם, מלמעלה, היו רוצים שגם אנחנו נהיה בטוב, ונעשה טוב.”

• • •

שעת לילה מאוחרת בבית העלמין של בית שמש. רס”מ במיל’ אלישע לוינשטרן שנפל בקרב בעזה הובא למנוחות. רעייתו הדס, שאיתה גידל את ששת ילדיהם, נכנסה לבית העלמין, הביטה בהמונים שהתאספו ללוות את בעלה, עצרה ואמרה לקהל: ”תרימו את הראש. אלישע מת כמו גיבור, בהגנה על העם. תהיו גאים”. היא ספרה לו, ומשפט אחד שלה הדהד באוזניהם של האלפים והפך אחר כך למצוטט מאוד: ”אנחנו שבורי לב, אבל זה בגלל שיש לנו לב”. האלמנה הצעירה ביטאה כאן בפשטות אמת פילוסופית עמוקה: הרוע לא שואל למה יש רוע בעולם. רק לנו הרוע מפריע כל כך, כואב כל כך, כי אנחנו טובים. ואז הדס המשיכה: ”ולכל שונאי ישראל – לא תוכלו לעולם לעם ישראל! לא תוכלו לנו מסיבה אחת: אנחנו הטוב ואתם הרע. והטוב תמיד מנצח. הם רוצחים אותנו כי צעקנו בעולם 'לא תרצח'. ואם צריך לבחור צד, אני בוחרת בצד של הטובים”.

• • •

מתניה צור אריה הוא לא גיבור תנ”כי, למרות שמו. הוא נער בן 14 מהיישוב כפר מימון, קרוב לבארי. אחרי יממות מתוחות בממ”ד, כשמחבלים עדיין מסתובבים בחוץ, תושבי כפר מימון עברו לגור במלונות בירושלים. נפגשנו בבית הספר הזמני שנפתח בבירה למאות ילדים מהעוטף. ”מה נותן לכם כוח בימים אלה?”, שאלתי אותם, וקיבלתי תשובות: ”מוזיקה”, ענו רבים מבני הנוער, ואחד מהם התחיל לשיר את ”גם בשעות החשוכות של הלילה...” חלקם ציינו את החברים שלהם שנמצאים איתם במלון, את ההורים והמשפחה שלהם, האמונה, התורה, צה”ל, האחדות בעם. ואז נער בלונדיני הרים יד ואמר: ”פח הזבל של ההיסטוריה”. ביקשתי הסבר, ומתניה פירט: ”אני מסתכל על

ההיסטוריה הארוכה שלנו ועל מי שנזרק לפח הזבל שלה לאורך הדורות. אם נרים את המכסה של הפח הזה נראה בפנים את היטלר, את לנין, את סטלין, את בן לאדן, את סדאם חוסיין, את עמלק, את אנטיוכוס, את נבוכדנצר, את טיטוס, את המן, אחשוורוש, פרעה... כל הרשעים נמצאים שם, כל חבורת הזבל. היום הם לא רלוונטיים. העולם מתקדם. יש פה תוכנית, הרוע לא כאן כדי להישאר, הוא זמני. עם ישראל הוא קטן אבל נצחי וחזק. גם המקום של סינוואר ונסראללה הוא שם, בפח. חמאס וחיזבאללה ואיראן, כולם יסיימו בפח הזבל של ההיסטוריה, בקרוב". ידעתי את כל זה בשכל, אבל פתאום הרגשתי את זה גם בלב. מתניה בן ה־14, בחיוך עדין, הצליח לפרש לי את המציאות טוב יותר מכל הפרשנים.

• • •

הדברים הבאים של הרב זקס מיישירים עיניים אל קיומו של הרוע בעולם, וקוראים לנו להיות השותפים של אלוקים במאבק התמידי נגדו.

זכור, יש רוע בעולם

אחרי פיגוע ה־11 בספטמבר, כשהאימה וההלם שככו מעט, אזרחי ארצות הברית מצאו את עצמם תוהים מה קרה ולמה. האם מה שקרה היה אסון? טרגדיה? פשע? פעולה מלחמתית? או אולי משהו חדש לגמרי. האירוע הנורא לא נראה הולם את ההגדרות הקיימות. ולמה הוא קרה? או כפי ששאלה זו התנסחה בדרך כלל, בנוגע לאל-קאעידה: למה הם שונאים אותנו?

ההוגה האמריקני לי הריס ענה אז: "אנו, אנשי המערב, שכחנו את המושג אויב. אנחנו מאמינים שלכל בעיה יש פתרון, ולכל סכסוך יש יישוב. הדרך להשיג זאת היא להתיישב אל השולחן, לשאת ולתת, ולמצוא את נקודת האיזון שתיטיב עם כולם. בעולם כזה אין אויבים, אלא רק סכסוכים סביב אינטרסים. אויב הוא פשוט 'חבר שעדיין לא התחברנו איתו מספיק'. אלא שבמציאות, לא כולם דמוקרטים. אויב הוא 'מישהו שמוכן למות כדי להרוג אותך'."

הדבר מסביר את חשיבותו של ציווי מיוחד המופיע בתורה: "זָכוֹר אֶת אֲשֶׁר עָשָׂה לָךְ עֲמָלֶךְ בְּדֶרֶךְ בְּצִאתְכֶם מִמִּצְרָיִם. אֲשֶׁר קָרָךְ בְּדֶרֶךְ וַיִּזְנֹב בְּךָ כָּל הַנֶּחֱשָׁלִים

אֲחֵרֶיךָ, וְאַתָּה עֵיף וְיָגֵעַ, וְלֹא יָרָא אֱלֹקִים... תִּמְחָה אֶת זִכְר עֲמֶלְךָ מִתַּחַת הַשָּׁמַיִם.
לֹא תִשְׁכַּח!" (דברים כה, יז-יט).

בעיתות שלום קל לשכוח שהרוע רובץ מתחת לפני השטח של לב האדם. בשלוש המאות האחרונות היה הדבר נכון במיוחד. הולדתם של הנאורות, הסובלנות, האמנציפציה, הליברליזם וזכויות האדם שכנעה רבים, ובהם יהודים, שהרוע הקולקטיבי נכחד כמו שעמלק נכחד. הרוע היה קיים פעם, הוא איננו עוד. אך עידן זה הוליד גם את הלאומנות, את הפשיזם, את הקומוניזם, שתי מלחמות עולם, סדרה של משטרים רודניים מן האכזריים בתולדות האדם, ואת השואה, הפשע החמור ביותר שעשו בני אדם בבני אדם. וכיום, הסכנה הגדולה ביותר היא הטרור.

נצטוונו לזכור, לא למען העבר אלא למען העתיד, ולא לשם נקם אלא להפך: לשם יצירתו של עולם חופשי מנגם ומצורות אחרות של אלימות.

זו הסיבה לכך שנצטוונו לזכור את אשר עשה לנו עמלק ולא לשכוח: לא מפני שהעם ההיסטורי ההוא עדיין קיים, אלא משום שחברה של שחקנים רציונליים עלולה להתרגל לחשוב שהעולם מלא שחקנים רציונליים שאפשר לשאת ולתת איתם על שלום. לא תמיד זה המצב.

התורה שולחת כאן מסר רלוונטי מאין כמוהו לעתידם של המערב ושל החופש עצמו. החופש תלוי ביכולת שלנו לזכור את פניו של עמלק המלווים את ההיסטוריה מאז ועד היום, ואם צריך - גם להילחם בו.

לסרב להשלים עם הרוע

איך יכול אִל טוב להרשות לרוע להשחית ולטמא את הבריאה שלו? התנ"ך לא רק שאינו מנסה להצניע את הבעיה הזו, אלא להפך: נראה שהוא מציף אותה בכל הזדמנות. נכון, בעולמנו יש סבל ועוול. יש חולי ומוות בטרם עת. יש אסונות טבע. זה העולם שאנו חיים בו, ולעת עתה אין אחר. ובתוך העולם הזה, הנפש מחפשת משמעות. הייסורים קורעים את עולמנו לגזרים. דבר מה שהיה מושרש בחיינו נלקח מאיתנו. היכן שהייתה פעם שלמות - יש עכשיו חלל ריק. הייסורים מאיימים להותיר את החיים חסרי משמעות. איך אני יכול לחיות עם הסבל הזה? איך אני יכול לרצות להמשיך לחיות בעולם כזה? החשכה היא לעיתים כל כך חשוכה, עד שהיא מכבה כל אור המבקש להאיר. התנ"ך אינו בורח מכך. התנ"ך הוא ספר ישר. אלוקים אינו הפתרון לסתירה, הוא הזמנה למסע שעתיד לשנות את העולם, להראות שיש דרך אחרת, שיש תקווה. אמונה באלוהים היא הכרזה על כבוד האדם אל

מול פני ההשפלה, הכרזה של תקווה, בלב לילה שחור של ייאוש. זהו סירוב להשלים עם הרע, סירוב לראותו כבלתי נמנע, ובו בזמן זוהי הודאה שאיננו יכולים להשאיר את הגאולה לאלוקים לבדו.

עולמנו הוא אולי אינו העולם שהיינו בוחרים לחיות בו, אבל הוא היחיד שיש לנו. אנחנו יכולים להרים ידיים בפני הרע שיש בו – או למחות על הרע הזה.

איפה האדם?

כשעמדתי לראשונה על אדמת אושוויץ-בירקנאו, עשרות שנים לאחר השואה, השאלה שהציקה לי לא הייתה "היכן היה אלוקים?". אלוקים היה בְּדִיבָר "לֹא תִרְצָח" (שמות כ, יב). אלוקים היה במילים "וְגַר לֹא תִנָּה" (שמות כב, כ). אלוקים אמר לאנושות "קוֹל דְּמֵי אָחִיךָ צֹעֲקִים אֵלַי מִן הָאָדָמָה" (בראשית ד, י).

אלוקים מורה לנו את הדרך הנכונה – אך הוא אינו מציל אותנו מפני עצמנו. אלוקים לא בלם את אדם וחווה כשאכלו מהפרי האסור. הוא לא תפס את ידי קין כשהכה את אחיו נפש. הוא לא מנע מהמצרים לשעבד את בני ישראל. השאלה המציקה לי אחרי השואה, גם כיום בעידן חדש זה של כאוס, היא: "היכן האדם?".

אדם מחפש משמעות, משמעות מחפשת אדם

האיש המזוהה ביותר עם הכנסת סוגיית המשמעות לשיח המודרני הוא ויקטור פראנקל. בשלוש שנות מאסרו במחנה אושוויץ הצליח פראנקל לשרוד, ועזר לאחרים לשרוד, על ידי כך שעזר להם לגלות ייעוד בחייהם – אפילו בלב הגיהנום עלי אדמות. שם הוא ניסח לראשונה את הרעיונות שלאחר מכן פיתח לכדי סוג חדש של פסיכותרפיה, המתבסס על הנחתו כי "האדם מחפש משמעות". ספרו, בכותרת זו, נכתב בתוך תשעה ימים בשנת 1946, אחרי השואה. הוא נמכר ביותר מעשרה מיליוני עותקים ברחבי העולם, ונחשב לאחד הספרים המשפיעים ביותר במאה ה-20.

פראנקל הבין שאסיר במחנות המוות שאיבד את רצונו לחיות, איבד גם את הסיכוי לשרוד. הוא מספר כיצד עזר לשני אסירים למצוא סיבה לחיות ולתלות בה את תקוותיהם. לאחת היה ילד שחיכה לה בארץ אחרת. השני פרסם כרכים ראשונים בסדרת מריכי טיולים שכתב, וחיכה להזדמנות להשלים אותה. לשניהם היה אפוא טעם לחיות.

זה היה כמעט היפוך עבודתו של פרויד. פרויד עודד אנשים לחשוב על עברם הרחוק. פראנקל לימד אנשים לבנות עתיד, או ליתר דיוק לשמוע את העתיד הקורא להם.

ראשית כל הוא מסגר את המצב מחדש. הנאצים לא חסכו מאמץ לשלול מקורבנותיהם את אנושיותם. הם גזלו את כל אשר להם. הם גילו את ראשיהם. הם החליפו את שמותיהם במספרים. תוכנתו המהפכנית הייתה שאף על פי שהנאצים שללו מהאסירים את החופש ואת האנושיות, נותר חופש אחד שאי אפשר לקחת מהם: החופש לבחור איך להגיב. פראנקל החליט לסרב לתת לנאצים להגדיר את מצבו.

הוא לא הסכים לראות את עצמו כקורבן, כנחות גזעית. הוא יראה את עצמו כמדען, כפסיכותרפיסט, המשתתף בניסוי הבדוק ממה עשויה האנושיות. החלטה זו שמרה על תחושת החופש שלו ונתנה לו ניצחון ראשון על הרוצחים. החלטתו הבאה הייתה לדאוג לאלו מן הסובבים אותו שנראה כי איבדו את רצון החיים. הוא חשב על שיטה: הוא יקשיב בקפידה לסיפורים שלהם על עצמם ועל מה שהיו לפני המלחמה. ואז ינסה למצוא לכל אחד מהם משימה שמחכה לו, ושהוא יוכל למלאה רק אם יישאר בחיים.

פראנקל נהג לומר שהדרך למצוא משמעות איננה לשאול מה אנחנו רוצים מהחיים, אלא לשאול מה החיים רוצים מאיתנו. כל אחד מאיתנו, אמר, הוא ייחודי: אנו מתייחדים בכישרונותינו, ביכולותינו ובנסיבות חיינו. ואם כן, לכל אחד מאיתנו יש משימה שרק הוא יכול לבצע. אין פירוש הדבר שאנחנו טובים מאחרים. אבל אם אנו מאמינים שאנו חיים בשביל איזו תכלית, כי אז ישנו איזה תיקון בעולם שרק אנחנו יכולים לבצע, ניצוץ שרק אנחנו יכולים להצית, מעשה של חסד, של אומץ, של נדיבות שרק אנחנו יכולים לעשות, אפילו מילת עידוד או חיוך שרק אנחנו יכולים לתת – משום שרק אנחנו נמצאים בזמן ובמקום הנכונים, עם אדם מסוים ברגע מסוים בחייו. וכך כתב פראנקל: "לא האדם הוא מי שמוטל עליו לשאול מהי משמעות החיים. נהפוך הוא, האדם הוא הנשאל, עליו מוטל לענות על השאלה. האדם הוא מי שחייב לענות על השאלות שחיי מועלים לפניו, והתשובות – מתבטאות במעשה".

האם זה קרב אבוד?

פעם ניגש אליי מישוה ואמר: "אהבתי את מה שאמרת על ישראל, אבל אתה לא חושב שאתה יוצא לקרב אבוד?". זו הייתה שאלה טובה. כשאני רואה את בידודה של ישראל ואת הדמוניזציה שנעשית לה, ואת שובה של האנטישמיות לקמפוסים ולשאר מקומות, כשאני רואה אנשים צועדים בלונדון ונושאים כרזות "כולנו חיזבאללה", כשאני רואה כמה מעט לומדים אנשים מההיסטוריה, וכיצד

הם חוזרים שוב ושוב על אותן שגיאות - אני כמעט מתפתה להסכים: כן, אולי זה קרב אבוד.

ובכל זאת, עניתי לו כך: "כן, המלחמה היהודית היא קרב אבוד. תמיד הייתה כזאת. משה הפסיד. יהושע הפסיד. ירמיהו הפסיד. שאפנו לאידיאלים שמעבר לגבול השגתנו, קיווינו לחברה של חסד שאינה בגדר האפשר, האמנו בימות משיח שנמצאים תמיד מעבר לאופק הרחוק, נאבקנו עם המלאך ויצאנו צולעים. ובינתיים אלה שניצחו אותנו נעלמו, ואנחנו עדיין כאן, עדיין צעירים, עדיין מלאי כוח, עדיין יוצאים לקרבות ומפסידים בהם, ואף פעם לא משלימים עם ההפסד, לא מוכנים להתמסר לציניות. הסוג הזה של קרבות אבודים, ראוי להמשיך ולצאת אליו - יותר מאשר לכל קרב של ניצחון קל ולכל נחמה שהיא בוסר".

כל המספידים שלנו כבר מתו

במוזיאון קהיר עומד לוח גרניט אדיר הידוע בשם "מצבת מרנפתח". פרעה מרנפתח, שמשל במצרים במאה ה-13 לפני הספירה, תיעד על גביה, בחרייתת כתב חרטומים, את ניצחונותיו הצבאיים. האבן עשויה הייתה לעניין רק את חוקרי העולם העתיק, אלמלא הופיע בה האזכור הראשון לעם ישראל מחוץ למקרא. הכתובת מונה שלל מעצמות שונות שניגפו מפני מרנפתח וצבאו, וביניהן מוזכר גם עם ישראל: "ישראל הושם [מהמילה שממה, חיסול], אין זרע לו".

כלומר, האזכור הראשון לישראל מחוץ למקרא הוא הספד. הערת שוליים בהיסטוריה. לא רק שהעם הזה הובס, הוא גם הוכחד. כך אומרת המצבה. כך גם האזכור השני. הוא מופיע על לוח בזלת מהמאה התשיעית לפני הספירה. כיום מוצב לוח זה במוזיאון הלובר בצרפת. הלוח, הידוע בשם "מצבת מישע", כתוב בשפה המואבית הזוהר כמעט לעברית המקראית, ומתעד את ניצחונות מישע מלך מואב. המלך מודה לאלוהיו כמוש על שלחם את מלחמות עמו, וממשיך: "יִשְׂרָאֵל אָבַד אָבַד עָלָם".

עם ישראל קרא את ההספדים עליו פעמים רבות, אבל עם ישראל חי.

השוואה אינה הבסיס שלנו

לאורך יותר משלושת אלפים שנה הגדירו היהודים את עצמם כעם האהוב על אלוקים. תפיסה זאת שימרה את כבודם העצמי בתקופות של רדיפות. עמים אחרים ראו אותם לפעמים כעם מנודה, אבל היהודים לא הפנימו דימוי זה. הם היו נבחרים, שונים, קדושים. בניו של אלוקים, נושאי בריתו, העדים שלו בעולם שלא פעם מתכחש לא-ל.

בשלב מסוים חדלו היהודים להגדיר את עצמם על פי ההשתקפות שראו בעיני האלוקים, והתחילו להגדיר את עצמם על פי ההשתקפות שראו בעיניהם של שכניהם הגויים. או אז, הם גילו שאינם נאהבים. הם היו מושא לטינה, לקנאה, לחשד, לבוז. הדור שהתבגר בשנות השמונים של המאה הקודמת לא התמודד עם בוז מצד הגויים, אבל היה אחוז אובססיה לשואה. יהודי אמריקה התמסרו לבניית אנדרטאות לנספי השואה, למימון תוכניות לימודי שואה באוניברסיטאות, לכתיבת ספרים על השואה ולארגון סמינרים על השואה. הסיסמה "לעולם לא עוד" הייתה לאנשי־מאמין שלהם.

כמחצית מדור היהודים האמריקנים שגדל על חינוך יהודי "דיאטתי", חינוך שואה, החליט שלא להנחיל את הזהות היהודית לילדיו. הסיבה מתבקשת מאלה: אם אנשים נספו בשואה כי סביהם היו יהודים, הדרך הטובה ביותר להבטיח שנכדיך לא ימותו בשואה עתידית היא לחדול להיות יהודי. איזה אדם יפעל להנחיל לילדיו ביש מזל שכזה? זה היה מפנה נורא בהיסטוריה היהודית, אשר החל ממניעים נאצלים, אבל היה שגוי מיסודו.

כדי שהיהדות והיהודים יסיפו להתקיים, נדרש פתרון לכך שרבים מרגישים שאמונה וגורל יהודי מקושרים עם סבל ורדיפות. היהודים צריכים ללמוד ללכת בראש מורם. לשקם את הביטחון העצמי, האמוני ביסודו, שקיים את היהודים בעבר. לזכור שהיהדות לא רק זוכרת את המתים, אלא מקדשת את החיים.

טעות היא להתמקד רק בגורל – האנטישמיות, השואה, העם אשר לבדד ישכון. אני סבור שיהודים רבים בישראל ומחוצה לה, אולי רוב היהודים, שכחו את הסיפור היהודי: את המסע מעבדות לחירות, מאפלה לאורה, מגלות לגאולה. לכן האתגר החשוב ביותר העומד עתה בפני עם ישראל, בישראל ובתפוצות, הוא שיקומו של הסיפור היהודי. הוא הפעם הוגים רבים בדורות רבים. הגיע הזמן שיפעם את היהודים עצמם.

הטרור דורש תשובה רוחנית

כבר אמר דוד בן־גוריון: "בישראל, ריאליסט הוא מי שמאמין בניסים". ליהודים, האמונה חיונית כמו החיים עצמם. בלעדיה לא היה עם ישראל שורד. בשנת 2001, כשהחל גל פיגועי ההתאבדות שלאחר קריסת תהליך השלום של אוסלו, אמרתי לשגריר ישראל בבריטניה אז: "בעבר, אויבי ישראל ניסו לדחוף אותה למשבר צבאי ונכשלו. אחר כך הם ניסו לדחוף אותה למשבר מדיני, ושוב נכשלו. עכשיו הם מבקשים לדחוף אותה למשבר רוחני, והם עלולים לנצח".

זה עניינו של הטרור במאה ה-21, וישראל היא היעד העקבי ביותר שלו. פיגועי ההתאבדות העבירו את המלחמה מן החזית אל האוטובוסים בחיפה, אל החנויות בתל אביב ואל המסעדות בירושלים. בשנים הקשות שלחו הורים יהודים את ילדיהם באוטובוס לבית הספר בלי להיות בטוחים שיראו אותם שוב. טילי חיזבאללה ורקטות חמאס העמידו שני שלישים מישראל – צפונה ודרומה – במעגל הפגיעה שלהם.

בזמן שאני כותב שורות אלה, בעת לחימה בישראל, ילדים בני שבע בשדרות מצטופפים במיגוניות בטון מפני רקטות. הדה-לגיטימציה שנעשית לישראל בחוגים נרחבים של תקשורת, אקדמיה וארגונים לא ממשלתיים גורמת לאזרחיה להרגיש עזובים ובודדים. המטרה היא להפחיד ולחולל ייאוש. כדי להתחסן מפני זה – נדרשים משאבי ענק של אמונה ועוז. זהו האתגר הרוחני שלנו.

רסיסי אור מול החושך

מהו כוחו הייחודי של הטרור בעידן הגלובלי? הטרור לא רק תוקף בזדון אזרחים חפים מפשע וצובע את החיים בפחד. כוחו הנורא טמון בכך שהוא נוטל את מידותיה הטובות של החברה החופשית ומנצל אותן כנקודות תורפה. דוגמה מבעיתה במיוחד, סיפקה מתקפת הטרור במומביי בנובמבר 2008. בין קורבנותיה היו רב צעיר ואשתו, גבריאל ורבקה הולצברג.

בני הזוג הולצברג היו שליחי חב"ד בעיר. לא הכרתי אותם, אבל מקור ההשראה שלהם, הרבי מלובביץ', השפיע רבות גם עליי. הוא עשה דבר ששום יהודי לפניו לא עשה. הוא שיגר שליחים לכל רחבי העולם, לכל מקום שיש בו יהודי או שיהודי עשוי להגיע אליו. תפקיד השליחים היה להקים במקומות שהותם את בתי חב"ד, שדלתותיהם פתוחות לאורחים. את זאת עשו בני הזוג הולצברג. הכרתי את הרבי מלובביץ'. בזכותו אני רב. שנים תהיתי מה עורר אותו להקמת מיזם השליחים. לבסוף עלתה בדעתי השערה: הרבי האמין ברעיון ה"תיקון" במובנו הקבלי. כלומר, מעשינו יכולים לגאול עולם שבור ולהציל שביבים של אור אלוקי מלב האופל האנושי.

בימי חייו של הרבי התחוללה השואה. האם אפשר להציל אור מתוך רוע בהיקף אדיר כזה? דומני שהרבי הגיע למסקנה כי אם הנאצים בשנאתם יצאו למצוד אחר כל יהודי, והגיעו עד לאיים מבודדים, לקהילות נידחות ולמקומות מסתור – ישלח הוא את חסידיו לָתוֹר אחר כל יהודי ויהודי מתוך אהבה. אחרי האסון במומביי התחלתי לשאול את עצמי אם חסדים כאלה אפשריים גם בעידן של טרור. אברהם

אבינו הכניס אורחים זרים וגילה שהם מלאכים. בני הזוג הולצברג פתחו את ביתם לאורחים זרים, ולבסוף הגיעו לשם גם מחבלים.

האם בעידן הטרור פתיחת הדלת והלב פירושה פגיעות וחשיפה לסכנה? התשובה חייבת להיות שלילית. דרכה של היהדות, שהרבי היה מופת עילאי לה, היא להציל את התקווה מתגרת ידה של הטרדיה. גם בעולם של חושך, האהבה עודנה מרפאת. הטוב עודנו גואל. הטרור מכה באחרים, אך לבסוף אוכל את בשר עצמו. ואילו זיכרונם של עושי חסד עם זרים - מוסיף להאיר אחריהם.

פרק חמישי:

אני שייך לעם! מה מחבר בין כולנו?

"העולם טוען שהסיפור במזרח התיכון מסובך. אבל זה מאוד פשוט: אף אימפריה מעולם לא ניצחה את העם היהודי. רבים ניסו, בכל דור ודור, אבל כולם נכשלו. הם ייכשלו גם בדור הזה. העם היהודי מסמל תקווה. מדינת ישראל היא בית של תקווה. ולכן אנטישמיות וטרור הם לא סכנה לעם היהודי אלא סכנה לתקווה, סכנה לעולם. כל מי שאכפת לו מאנושיות, כל מי ששואף לטוב, צריך להתייצב לצד היהדות, לצד ישראל".

(הרב זקס)

יש מילה שחזרה בעוצמה לחיינו, מילה שניערנו מעליה את האבק – "עם". חשוב לנצור את הרגעים האלה, שבהם השפה הלכה והשתנתה, והשיח הרעיל התחלף בתחושת שייכות עמוקה.

"כולם באים", אמר לי חקלאי מהנגב שביקש שמתנדבים יבואו לעזור לו לקטוף ירקות, במקום העובדים הזרים, והוצף בהמוני ישראלים שבאו לסייע. הוא סיפר איך פעילי שמאל לצד נערי גבעות מצילים כעת את היכול שלו ועובדים כתף אל כתף.

"כולם באים", אמר לי אחראי באחד החמ"לים שביקש שיגיעו לבית של משפחה קטנה שבאה מחו"ל לשבת שבעה על הבן, חייל בודד, וכעבור שעה היו שם מאות מנחמים מכל המגזרים.

מאז שמחת תורה תשפ"ד, דגלי ישראל הונפו בכל מקום. נראה שכמעט כל חברה מסחרית קנתה שטח פרסום כדי לכתוב בו: "ביחד ננצח!". שירים כמו "עם ישראל חי", "אחינו כל בית ישראל" ו"לא תנצחו אותי" הפכו שוב לפופולריים ביותר.

חתונות של חיילים שתוכננו חודשים מראש הופקו בן לילה בבסיסים, בעוד אזרחים טובים מתנדבים לבשל ולעצב ולנגן וגם לנקות אחר כך. ואז

החלו הצעות הנישואים הרבות. חמאס חילל והרס בתים ומשפחות, אך גרם לגל של בתים חדשים שקמו תוך כרי לחימה. תינוקות שנולדו קיבלו שמות כמו בארי או עוז, או נקראו על שמם של נופלים. כמה ימים אחרי פרוץ המלחמה, דיווחו בתקשורת שהמוצר המבוקש ביותר בקרב חיילים בישראל הוא ציצית, וכי ביקוש השיא יצר מחסור. בסוכנות היהודית דיווחו על זינוק של 430 אחוז בתיקי העלייה שנפתחו בצרפת, בהשוואה לשנה שעברה.

יש פה סיפור גדול. זה לא "עוטף עזה", זה "עוטף ישראל" ואפילו "עוטף עולם". זה סיפור גלובלי, לא רק זמני אלא נצחי, שעם ישראל כולו נמצא במרכזו. הנה כמה סיפורים על העם שלנו, שממחישים זאת.

• • •

הלוחם ענר שפירא הוזעק לבסיס שלו בשמחת תורה, אבל בגלל ירי בלתי פוסק הוא עצר ונכנס למיגונית באזור רעים. במיגונית מצאו מחסה כ-30 איש, ושפירא היה האחרון שנכנס אליה. הוא הבין את המצב וחיפש איך לפעול. לבסוף הצטייד בשבר של בקבוק, זה כל מה שמצא, ונעמד בפתח המיגונית כדי לבלום התקפה. המחבלים החלו להטיל רימוני יד דרך פתח המיגונית. ענר, שעמד שם זקוף, תפס את הרימונים בידי החשופות וזרק אותם החוצה, הרחק מהמיגונית, בזה אחר זה. הוא בלם כך שבעה רימונים. הרימון השמיני התפוצץ בידו, והרג אותו.

באותן שעות ממש, יפה אדר בת ה-85 נחטפה לעזה מביתה שבקיבוץ ניר עוז. התמונה שלה פורסמה בכל העולם: קשישה מוקפת מחבלים, מחייכת, על גבי קלנועית. רבים, ואני ביניהם, חשבו שאולי היא לא לגמרי מחוברת למציאות. מה פשר החיוך הזה שעל פניה? כעבור 50 יום היא יצאה מהשבי. בריאיון שנתנה, הסבירה: "כשישבתי שם אמרתי לעצמי: אני לא אתן להם לשבור אותי. רציתי שהילדים שלי יסתכלו עליי ויהיו גאים בי. לא בכיתי ולא הזלתי דמעה. אני לא אתן להם את התענוג הזה".

אלה רק שני סיפורי גבורה מופלאים, מתוך אינספור. שמת לי לב, אחרי שידור כתבה על ענר, או ריאיון עם יפה, לסוג חדש ומיוחד של תגובות ברשתות החברתיות: "ענר, אני גאה להיות באותו עם שלך" או "יפה, אני שמח שאנחנו שייכים לאותו עם".

...

באחד הימים הקשים של המלחמה, כשעוד ועוד שמות של נופלים הותרו לפרסום, שלחה לי יעל ביננפלד מהעיר לוד הודעה שחיוקה אותי: "לפני כמה שעות", היא כתבה, "נשמעה אזעקה בזמן שהילדים היו בבתי הספר והגנים. אחד מילדיי התקשר אליי בוכה, אמר שהוא נבהל וביקש שאגיע לקחת אותו. ניסיתי כל כלי שאני מכירה כדי לסייע לו מרחוק: אמפתי, שיקוף, לתחום את האירוע, לתרגל נשימות ועוד... אבל כלום לא עזר. ואז, בהברקה של ניסיון אחרון אמרתי לו את המילים הבאות: אתה חלק מעם ישראל ועם ישראל מלא גבורה, כך שגם אתה מלא גבורה. מה שקיים בעם ישראל במשך כל הדורות קיים גם בך. וסיימתי בציטוט: 'הָעַם כָּלְבִּיא יָקוֹם וְכֹאֲרִי יִתְנַשֵּׂא' (במדבר כג, כד). ופתאום, משום מקום, בקלילות כזו, הוא פשוט אמר לי: טוב אימא, אני חוזר לכיתה, וניתק.

הסיפור הזה הוא לא רק על ילד קטן, אלא על כולנו. העם שלנו צמא לגדלות. הוא שואב כוחות ותעצומות נפש מהשורשים האדירים שלו. תכונות הנפש הגדולות שהיו קיימות באבות ובאימהות האומה, עברו מהם, דור אחרי דור, עד אלינו. העוצמה הזו נמצאת בדנ"א של כולנו. גם אם יש עיכובים, גם אם הדרך ארוכה, עם ישראל חי. זה מה שמנחם אותנו, זה מה שנותן לנו כוח."

...

יהודי העולם מתעוררים. המארגנים לא ציפו למספר כזה, אבל כ-300 אלף איש התקבצו בווינגטון לעצרת תמיכה בישראל. כ-100 אלף הפגינו בלונדון, וכ-100 אלף בצרפת. אלה אירועים חסרי תקדים. "העניין הוא לא העצרת אלא היום שאחרי", כתבה לי חברה שנכחה באחת מהן. "300 אלף יהודים חזרו אחרים לקמפוס, למשרד, לבית שלהם. מי שהיה שם - לא חזר אותו יהודי. הוא חזר מלא עוצמה וגאווה". אבא שנכח שם סיכם: "אמרתי לילד שלי שאנחנו באים לעצרת כדי לחזק את ישראל. עכשיו אני מבין שהאירוע הזה קודם כל מחזק אותנו".

וחבר אחר סיפר את הסיפור הבא: "מתוך מאות אלפים, הנה דוגמה אחת: יש לי בן דוד שלא שומר על קשר איתנו כבר עשרות שנים. הוא מעולם לא היה בישראל, הוא לא מציין את החגים, ולא קשור לשום קהילה יהודית.

ופתאום ראיתי אותו שם. בהתחלה חשבתי שזה מישהו שרק דומה לו, אבל לא. זה היה הוא. בן הדוד שלי נסע במשך שעות מבוסטון כדי להשתתף במצעד בעד עם ישראל, בפעם הראשונה בחייו. אומנם משהו מת בנו ב־7 באוקטובר, אבל משהו גדול התעורר לחיים."

ויש גם מאות משלחות סולידריות שמאז שמחת תורה הגיעו לישראל כדי להיות, לתמוך, להשתתף. "אנחנו רוצים לשמוע על המצב", אמרה לי המארגנת של אחת המשלחות מניו ג'רזי, לפני שהתחלתי את ההרצאה. "אתם המצב!", עניתי. "תסתכלו על עצמכם. מי טס 12 שעות לאזור מלחמה, אלמלא היה מדובר בבית שלו ובמשפחה שלו?"

• • •

בשמחת תורה ברחו מביתם בשדרות ההורים דולב ואודיה סוויסה, יחד עם הילדות רומי בת השש וליה בת השלוש. דולב נרצח בתוך זמן קצר על ידי מחבלים. אודיה ניסתה להימלט ברכב עם שתי הבנות. היא נסעה לכיוון תחנת המטרה, אבל שם חיכתה עוד חוליית מחבלים ורצחה גם אותה. המחבלים לא ראו את שתי הילדות הקטנות, שהתחבאו במושב האחורי.

יאיר מאיר אבינועם, סוהר בשירות בתי הסוהר, תושב שדרות, היה בדרכו לבית הכנסת. הוא שמע את המהומה ונכנס אל הזירה. מסביב - רימונים, מטענים, ומחבלים שיורים אש חיה. אבל יאיר שמע את הילדות צועקות ברכב והחליט לחלץ אותן. אחר כך סיפר שהוא חשב על שלושת הילדים הקטנים שלו. הוא צעק לילדות לצאת, ואז רומי בת השש שאלה שאלה שהדהדה אחר כך בכל מהדורות החדשות, בתיעוד וידאו של הרגעים הדרמטיים. זה משפט תמים וילדותי, שלוש מילים, שכל כך הרבה גנוז בתוכן. וכך היא שאלה את יאיר שהתקרב לרכב: "אתם של ישראל?"

ויאיר ענה לה: "כן, חמודה, כן", והוציא אותה ואת אחותה החוצה, לחיים. "אתם של ישראל?" - כלומר בתוך כל הדם וההלם והרצח, ילדה קטנה עמדה ושאלה: אתם שלנו או שלהם? אתם של הטובים או של הרעים? אתם של החיים או של המוות? אבא ואימא שלי נרצחו לנגד עיניי, אבל אם אתם של ישראל - אתם בצד שלי. קחו אותי.

היא לא אמרה מדינת ישראל, ארץ ישראל, עם ישראל או תורת ישראל אלא רק "ישראל". מילה שכוללת בתוכה הכל.

ומאז רומי עצמה הפכה רומי של ישראל. היתומה הצעירה שגדלה כעת אצל בני משפחה מקבלת תמיכה וסיוע ואהבה ממעגלים רחוקים שמרגישים קרובים.

יהי רצון שלא תחת אש, ולא בגלל אויב אכזרי, אלא בשמחה ובגאווה ובאחוה, נדע כולנו לומר: אנחנו של ישראל.

• • •

הפסקאות הבאות של הרב זקס עוזרות לנו לעשות זום-אאוט מאירועי היום-יום אל עם ישראל, אל תפקידו ההיסטורי ואל מהותו המיוחדת.

אנחנו משפחה אחת

תחושת משפחתיות היא שהחזיקה את היהודים מקושרים ברשת של ערכות הדדית, גם כשנפוצו על פני תבל כולה. האם רשת זו עדיין קיימת? לפעמים, השסעים בעולם היהודי עמוקים כל כך, והעלבונות שקבוצה אחת מטיחה בחברתה כה גסים, שהמתבונן מהצד מתפתה לחשוב שהרשת אבדה ואיננה. בשנות החמישים גרס מרטין בובר שהעם היהודי, במובן המסורתי של מושג זה, אינו קיים עוד. כנסת ישראל, אומת הברית העומדת כהוויה אחת לפני האלוקים, איננה.

מרטין בובר חשב שהקרעים בין יהודים ליהודים פוררו את העם כל כך עד שאבדה תקוות האיחוי. עמדתו זו התגלתה כנחפזת. היא הופרכה. עם ישראל נשאר משפחה. תכופות הוא שסוע, תמיד הוא מתווכח, אבל הוא מלוכד בקשר משותף של גורל. מדוע? כי המשפחתיות היא בסיסית: אם רבתם עם חבר, מחר הוא לא יהיה עוד חבר שלכם. אבל אם רבתם עם אחיכם, גם מחר הוא יוסיף להיות אחיכם.

חיים בתוך נס

רק בישראל יכולים כיום יהודים להשתמש בעברית, שפת המקרא, כשפת היום-יום. רק בה הם יכולים לחיות את הזמן היהודי, בלוח שנה העשוי על פי מקצביה של השנה היהודית.

בישראל, ורק בה, יכולים יהודים לפסוע בשבילים שפסעו בהם נביאי ישראל, לטפס על ההרים שאברהם העפיל לראשם, לשאת את עיניהם אל הגבעות שראה דוד המלך, ולהמשיך את הסיפור שאבותיהם החלו. ישראל נדרשת להתמודד עם מלחמות וטרור, אבל היא חוללה תמורה יסודית

במצבו של עם ישראל בעצם קיומה כמקום היחיד שיהודים יכולים להגן בו על עצמם במקום לסמוך על רצונם הטוב, אך המפוקפק לעיתים קרובות מדי, של אחרים.

למשמע חדשות היום-יום קל להשתכנע שזמננו הוא הגרוע בזמנים. אבל מבחינות מסוימות הוא הטוב שבהם. בכל אלפי שנות קיומו לא זכה עם ישראל ליהנות באותה עת עצמה מעצמאות וריבונות בארצו וגם מחופש ושוויון בתפוצות. עצם קיומה של ישראל הוא הדבר הקרוב ביותר לנס שאפשר למצוא בדפיה של ההיסטוריה.

ישראל עשתה דברים יוצאי דופן. היא קלטה עולים מ-103 ארצות, דוברי 82 שפות. היא הפריחה את השממה. היא פיתחה טכנולוגיות פורצות דרך בתחומי החקלאות והרפואה, ויצרה כלכלת היי-טק מן המתקדמות בעולם. היא העמידה סופרים ומשוררים ואומנים דגולים, תזמורות סימפוניות מעולות, אוניברסיטאות מובילות ומכוני מחקר ידועים לתהילה. היא החייתה את עולם הישיבות שחרב בשואה, בהיקף שלא היה כמוהו. בכל מקום בעולם שיש בו אסון הומניטרי, ישראל היא הראשונה שחשה להושיט עזרה - אם רק לא אוסרים עליה לעשות זאת. היא משתפת את הטכנולוגיות שלה עם מדינות מתפתחות. למרות הלחצים הביטחוניים והאחרים שהיו מנת חלקה, היא קיימה כל שנותיה דמוקרטיה.

אם אבא של סבא שלי היה שומע על הישגיה, הוא היה מתקשה להאמין. האמת היא שגם אני מתקשה להאמין, כשאני קורא על ההיסטוריה היהודית ומבין איך נראו החיים היהודיים לפני תקומת ישראל ואיך הם נראים כיום. עבורי ישראל היא, יותר מכל, עדות חיה לכוחה של קריאתו של משה רבנו "וּבְחַרְתָּ בְּחַיִּים" (דברים ל, יט).

זה שלנו

את המסר הבא למדתי מספן ישראלי זקן באילת. נסענו לאילת, רעייתי ואני, למצוא את השמש אחרי חורף צפוני קר. בוקר אחד החלטנו לצאת לסיור באחת מן הסירות שתחתיתן עשויה זכוכית, שדרכה אפשר לצפות בדגים הצבעוניים השוחים במי מפרץ אילת. היינו היחידים באותה הפלגה.

הספן שמע אותנו משוחחים ונחפז לגשת אלינו. "אתם מאנגליה?" שאל. "כן", השבנו, "למה אתה שואל?". הספן סיפר שזה עתה שב מחופשה באנגליה. שאלנו לדעתו על אנגליה. "היא נהדרת! העשב שם ירוק כל כך! הבניינים עתיקים כל כך! האנשים מנומסים כל כך!", ואז התפשט על פניו חיוך רחב, הוא פרש את

זרועותיו לצדדים, הביט סביבו אל המדבר הצחיח ואמר, ושמחה אין־סופית בקולו: "אבל זה – שלנו!"

או אז ידעתי מה פירוש הדבר להיות יהודי. זוהי אמונתנו, זהו עמנו, זוהי מורשתנו. זה שלנו.

כולנו שגרירים

הרב פרופ' נורמן (נחום) לם, ראש ה"ישיבה יוניברסיטי", אהב לספר על מנדל המלצר.

לאונייה של שיט תענוגות הגיעה בקיץ 1976 הידיעה על מבצע אנטבה: פשיטת הקומנדו הנועזת לשחרור הישראלים נוסעי טיסת אייר פראנס שנחטפו בידי מחבלי אש"ף לאוגנדה. הנופשים באונייה רצו להביע בדרך כלשהי את הערצתם לישראל ולעם היהודי.

הם חיפשו אם יש יהודי באונייה, ומצאו אחד בלבד: מנדל המלצר. טקס רב רושם נערך אפוא על הסיפון, ובו הביע רב החובל בשם כל הנוסעים הוקרה למנדל, שמצא לפתע את עצמו על תקן שגריר העם היהודי.

כולנו, נרצה או לא נרצה, שגרירים של העם היהודי, והתנהגותנו נתפסת כראי לעם היהודי כולו, ליהדות ולאלוקי ישראל.

דע מאין באת, ולאן אתה הולך

כדי להגיע לתחושת שייכות, כל אחד מאיתנו צריך לדעת את קורותיו האישיים: מי הולידו, מניין בא ומאיזו היסטוריה הוא מהווה חלק. אנו נוכחים בכך בצורה חריפה מכל במקרים שבהם, מסיבה כלשהי, חסר לנו הידע הזה. ילד מאומץ מפתח כמעט תמיד סקרנות באשר להוריו הביולוגיים, סקרנות שבמקרים מסוימים מגיעה לממדים כפייתיים. הדבר נכון גם בנוגע לילדים שהוריהם נטשו אותם לפני שהיו מסוגלים לפתח קשר. העובדה שאין אדם יודע מיהו, עלולה לערער את ביטחונו ולטעת בו תחושה של חוסר שלמות. שאלת זהותו של אדם היא שאלה בסיסית, ואין לו אפשרות לתת לה מענה מבלי שידע שהוא חלק מְעַבֵּר מוגדר מסוים.

כל אחד ואחד מאיתנו מהווה חלק מדברים רבים – מארץ זו, מאזור זה, משכונה זו, מקבוצה זו. יש לנו קשרי ידידות, מחויבויות, תשוקות ודאגות התורמים לאישיות שלנו, אך אין ביכולתם לשמש תחליף לליכת זהותנו. אני עשוי להיות פרקליט שדאגתו נתונה לנושא הסביבה, או אזרח בריטניה המתגורר בעיר בריסטול שנוטה חיבה מיוחדת לסרטיו של סטיבן שפילברג ולהומור של וודי אלן. אך אלה

אינן אלא עובדות על אודותיי – מה אני עושה, מה יקר לליבי, היכן אני מתגורר, מה אני מחבב – ואין ביכולתן לתת מענה של ממש על השאלה מי אני. עובדות אלו עשויות להשתנות עם הזמן מבלי שאחדל להיות אני. התשובה היסודית ביותר על השאלה "מי אני?" – שאינה משתנה לעולם – כרוכה במסע חזרה בזמן אל אלה שהיו הוריי, ואלה שהיו הוריהם, וכך הלאה אל הנקודה הרחוקה ביותר בעבר שאני מסוגל להגיע אליה. זהו הסיפור שלתוכו נולדתי. איני יכול להתכחש לו בלי שאחיה, במובן מסוים, בשקר. קורותיה של משפחתי הן נקודת ההתחלה של זהותי.

מה הסיפור שלך?

משפחתי של לואיס עזבה את פולין בעקבות סדרה של פוגרומים וגל של תקריות אנטישמיות. הוא הגיע לבריטניה כשהיה בן שש. משפחתו הייתה ענייה. הוא נאלץ לעזוב את בית הספר כשהיה בן 14 ולעבוד לפרנסת המשפחה. לבסוף עלה בידו לפתוח חנות לממכר שאריות ביגוד, "שמאטעס" בפיו ובפי לקוחותיו החייטים. החנות לא שגשגה. לעיתים עברו ימים שלמים בלי לקוח אחד בפתח. לואיס האזין לרדיו וקרא. לאחר זמן נישא והוליד ילדים. לואיס הלך לבית הכנסת מדי יום. הוא לא ידע הרבה עברית, אבל הוא ידע את זאת: שהוא יהודי, שהוא מאמין באלוקים, ושגורלו בידיו. זה היה מספיק בשבילו. לואיס הלך בראש זקוף.

באחרית ימיו, בשנות השמונים לחייו, היה עליו לעבור חמישה ניתוחים קשים. כל אחד מהם מצץ ממנו את לשדו, והוא נחלש והלך. בבית החולים היו איתו טלית ותפילין, והוא השתמש בהן כמיטב יכולתו והתפלל. בשאר הזמן הוא קרא בספר תהילים קטן בעברית. אלוקים השגיח עליו, ולואיס בטח בו. הוא ידע שימיו בעולם הזה ספורים, ושבעוד זמן לא רב ייקח אותו אליו אלוקים. הוא נפטר מן העולם בשלווה, כשאחד מבניו אווז בידו. הבן הזה סיפר לי לאחר מכן שהוא עמד אז בתחילתה של תפילת שחרית, ובדיוק כשהגיע לברכת "אֱלֹהֵי נַשְׁמָה שְׁנַתָּה בִּי טְהוֹרָה הִיא", יצאה נשמתו של לואיס.

לואיס היה אבא שלי.

הוא היה ונשאר אדם רגיל, אבל אל חייו נתלו אצילות והכרת תודה שאני, בנו, יכול רק לשאוף להגיע אליהן. הוא האמין באלוקים והוא נכח בחייו. הדבר נתן לחייו משמעות והשתייכות.

הוא הגיע לעולם באהבתו של אלוקים, חי על אדמת האלוקים, נשם את רוח אפו של אלוקים, כל מה שהיה לו הוא חב לאלוקים, ולכן הוא חלק עם אנשים

אחרים כל מה שיכול. הוא בא לבית האלוקים, בית הכנסת, והודה לאלוקים על חייו, על משפחתו, ועל החופש להודות לו. לחייו נלוו מעין זוהר וכבוד. הוא חי מתוך ודאות ההשתייכות.

הוא לא ראה צורך להתפלסף יותר מכך. כששאלו אותו "מה שלומך?", הוא היה עונה, בדרך שיהודים מסוגו ענו מאז ומעולם, "ברוך השם". יש באמונה הזו פשטות שאני מכבד.

להעריך את עצמנו

הזמר הרב שלמה קרליבך הופיע בקמפוסים רבים בעולם. בערוב ימיו סיפר: "אני נוהג לשאול סטודנטים מה הם. אם מישוהו אומר 'אני קתולי', אני יודע שהוא קתולי. אם הוא אומר 'אני פרוטסטנטי', אני יודע שהוא פרוטסטנטי. אם הוא אומר 'אני רק אדם', אני יודע שהוא יהודי". אין זו סתם אנקדוטה. זהו שריד לאחת האפיוזודות הטרגיות ביותר בהיסטוריה היהודית: החלום האוניברסלי.

אין-ספור פעמים אני מופתע מההערכה שרוחשים לא־יהודים לחיים היהודיים. כרב ראשי, יש לי הזדמנויות רבות מן הרגיל להיווכח בהערכה זו ממקור ראשון. כך הזדמן לי ללמוד תורה עם הנסיך צ'רלס ועם ראש הממשלה טוני בלייר. יש לי יחסים הדוקים עם חשמנים ועם קרדינלים, ואני מקבל בקשות לעצה והדרכה מצד קבוצות לא־יהודיות מרחבי העולם – פעילי איגודים מקצועיים בארצות הברית, פועלי מכרות מדרום אפריקה, שרי ממשלה וקצינים גבוהים של הצבא הבריטי. מדובר באנשים המתעניינים ביהדות בלי שתהיה להם סיבה מיוחדת להתעניין בה. הם מתייחסים אליה כאל מקור תבונה. הם רוחשים כבוד ליחסי הקרבה השוררים בתוך המשפחה היהודית, לחום של הבית היהודי, לתשוקתנו להשכלה, למחויבותנו למתן צדקה, לנתינה לזולת.

הם מודעים לתרומה היהודית לכל תחום כמעט של התרבות המודרנית, ומלאים השתאות לנוכח אותה יכולת מעוררת יראת כבוד לשמור על חוש הומור בעיצומו של הסבל היהודי.

אין הם יכולים להבין מדוע מבקשים יהודים לנטוש את המורשת הזאת. גם אני אינני מסוגל להבין זאת.

עם קטן ותורם

עם ישראל הוא עם זעיר. הסופר מילטון הימלפרב כתב פעם שסך כל האוכלוסייה היהודית בעולם קטן משגיאה סטטיסטית קטנה במפקד האוכלוסין בסין. היהודים

הם חמישית האחוז מאוכלוסיית העולם. על פי כל אמת מידה נורמלית, הם קטנים מכדי שיהיו מורגשים.

באחד מנאומי הסיכום של משה רבנו, בספר דברים, הוא אומר: "לֹא מִרְבָּכֶם מִפֶּל הָעַמִּים חָשַׁק ה' בָּכֶם וַיִּבְחַר בָּכֶם, כִּי אַתֶּם הַמֵּעֵט מִפֶּל הָעַמִּים" (דברים ז, ז). לו חשבו היהודים ולו לרגע שהעוצמה נמצאת במספרים, הם היו מרימים ידיים כבר מזמן. אם כן, איך נכון לאמוד את עוצמתו של עם ישראל? על זאת נותנת התורה תשובה יפהפיה. בקשו מיהודים לתת, לתרום, ואז ספרו את התרומות שלהם. מבחינה מספרית, העם הזה קטן, אבל מבחינת תרומתו לעולם הוא עצום. איכשהו, העם הקטנטן הזה הנביע זרם בלתי פוסק של אבות, כוהנים, משוררים ונביאים, חכמי הלכה ואגדה, פוסקים ומפרשים, פילוסופים ומיסטיקנים, גאונים וקדושים. ולא בתור זהב אחד, לא בהתפרצות קצרת טווח של רנסנס, כי אם מאה אחר מאה, עוד ועוד, לעיתים תוך כדי שהעם הזה נתון לרדיפות שכמותן לא ידעה שום אומה.

אם יש את נפשכם לדעת את מעיין עוצמתו של עם ישראל, בקשו ממנו לתת – ומנו את התרומות. כדי לנצח בקרב היהודי, קרב הרוח, כדי לזכות בניצחון הלב, הדעת והנשמה, אין צורך במספרים גדולים. יש צורך בהתקדשות, בהתמסרות, בלימוד, בתפילה, בחזון, בעוז, באדיאלים ובתקווה.

המכנה המשותף

היהודים היו פזורים בכל רחבי העולם, ובכל זאת ראו את עצמם אומה אחת. קבוצה נבדלת וקבועה, שבניה קשורים זה לזה, גם אם הם חיים בקצווי תבל, יותר מכפי שהם קשורים לעמים שהם חיים בקרבם.

הם לא חלקו את אותה תרבות. רש"י ובעלי התוספות חיו בצרפת הנוצרית והרמב"ם גר במרחב האסלאמי, תחילה בספרד ולבסוף במצרים. גם גורלם לא היה זהה בשום רגע נתון. בשעה שיהודי צפון אירופה היו נתונים לטבח ולמשיסה בעת מסע הצלב הראשון, יהדות ספרד נהנתה מתור זהב. כאשר יהודי ספרד חוו טראומה של גירוש, יהודי פולין התברכו ברגע היסטורי נדיר של סובלנות.

הם לא השתמשו באותה שפת דיבור. היהודים האשכנזים דיברו יידיש, היהודים הספרדים והפורטוגלים דיברו לדינו, ויהודים אחרים דיברו עוד 25 ניבים שונים, ובהם ערבית-יהודית, סלכית-יהודית, יודית-יהודית, שיראזית-יהודית, אספהאנית-יהודית ומראתית-יהודית. שום דבר לא איחד את היהודים, כלומר שום דבר המכונן לאומיות בדרך כלל.

מה איחד אותם? הרב סעדיה גאון נתן במאה העשירית את התשובה: "אין אומתנו אומה אלא בתורותיה". בכל המקומות שהיהודים היו בהם, הם שמרו את אותן מצוות, למדו את אותם מקורות מקודשים, שמרו את אותם שבתות ומועדים וצומות, והתפללו את אותן תפילות אם גם בשינויי נוסח, באותה לשון קודש. הם אפילו כיוונו את פניהם לאותה נקודה כשעשו כך: לירושלים, מקומו של המקדש החרב, שבה, כך האמינו, עדיין שורה השכינה. עבודות בלתי נראים אלו של זיקה הדדית ליכדו את היהודים לכדי קבוצת השתייכות שלא הייתה דומה לה בשום אומה. היו שחששו מכך, היו שכיבדו זאת, אך איש לא פקפק בכך שהיהודים שונים.

המן אמר זאת למלך אחשוורוש: "יִשְׁנוּ עִם אֶחָד מִפְּזָר וּמִפָּרָד בֵּין הָעַמִּים בְּכָל מְדִינֹת מְלָכֻתָּהּ וְדִתֵּיהֶם שְׁנוֹת מִכָּל עָם" (אסתר ג, ח). זהו הפרדוקס. בארצם שלהם, במצב שבו כל אומה אחרת היא מאוחדת לפחות במידת מה, היהודים היו מפוצלים. בהיותם בתפוצות, במצב שבו כל אומה אחרת מתבוללת ונעלמת, הם נשארו נבדלים, ולפחות באופן מהותי גם מאוחדים.

דרוש: אתגר

ככל שהמשימה תובענית יותר, כך גדלה המחויבות כלפיה. כי כלל גדול הוא בבני אדם: הם מעריכים יותר את מה שהקריבו למענו.

חישבו על שלושת הרגלים – פסח, שבועות וסוכות. איזה מהם מקיימים יותר יהודים היום? ככל פעם שבדקתי את זה מול קהל בהרצאה, קיבלתי אותה תוצאה: פסח במקום הראשון, אחריו סוכות, ולבסוף שבועות.

חישבו עכשיו איזה מן החגים הללו תובעני יותר. במקום הראשון עומד בבירור פסח, הכרוך בהכנות ממושכות ואף מתישות. הבית צריך להיות מצוחצח. את המטבח ואת כליו יש להכשיר. יש להעלים את הלחם ואת מוצרי החמץ. למשפחות רבות יש כלי בישול ואכילה מיוחדים לפסח. ההתארגנות לחג דורשת משאבים רבים של זמן, מרץ וגם ממון.

השני בסולם המאמץ הוא חג הסוכות. נדרשת בניית סוכה, וצריך לאכול בתוכה בשבעת ימי החג (ובחור"ל שמונה). נדרשת גם רכישת ארבעת המינים – אתרוג, לולב, הדס וערבה. דרגת הקושי: בינונית.

אחרון במדרג הקושי הוא חג שבועות, שאינו דורש כל הכנה מיוחדת, והטרחה היחידה שהוא דורש, לימוד תורה בלילה, היא רק מנהג לא מחייב שנולד לאחר ימי התלמוד.

ככל שהחג תובעני יותר, כך מקיימים אותו יותר אנשים. הדבר בולט אף יותר ביום התובעני מכולם, יום הכיפורים. יום שלם של צום, תפילה ותשובה. לו צדקו הסוברים כי ככל שנוהג דתי קל יותר לביצוע כך יקיימוהו יותר, בתי הכנסת היו ריקים. אך כידוע ביום הזה בתי הכנסת גדושים קהל יותר מבכל יום אחר בשנה. היהדות שרדה לאורך אלפיים שנות גלות לא מפני שהייתה קלה אלא מפני שהייתה קשה, לפעמים קשה באורח השובר את הלב. מקובל לחשוב שהיהודים הקריבו למען אמונתם כי הם הוקירו אותה. אך ייתכן שגם ההפך נכון: היהודים הוקירו את אמונתם כי הקריבו למענה. היהדות, על תרי"ג מצוותיה ועל הספרות העצומה ששנות לימוד רבות נחוצות כדי להכירה, היא דת של עשיית דברים קשים. ומשום כך, לאורך כל הדורות, היהודים הוקירו אותה ופעלו להנחילה לילדיהם. הם ידעו שיש אפשרויות קלות יותר, ופסחו עליהן. כשאנשים הקלילו את היהדות הם גילו שילדיהם אינם חפצים בה. כדי לעזור לאנשים לצמוח יש להעמיד בפניהם אתגרים.

גאווה יהודית

היחידים שבכוחם לאיים על עתיד העם היהודי הם היהודים. ההמשכיות היהודית נתונה במשבר. אחד משני יהודים בתפוצות בוחר שלא להמשיך בסיפור היהודי – בנישואי תערובת, בטמיעה, בהוצאת עצמו מכלל ישראל. הוא בוחר להיות עלה אחרון בעץ שהאריך ימים ארבעת אלפים שנה.

סיפור שסיפר לי אחד מעמיתי הרבנים נחרת בזיכרוני: הדבר התרחש ברוסיה בשנות התשעים המוקדמות, לאחר קריסת הקומוניזם. לראשונה זה 70 שנה היו היהודים חופשיים לחיות כיהודים בגלוי, אולם באותה עת החלו לעלות על פני השטח גם רגשות אנטישמיים שדוכאו שנים ארוכות.

רב בריטי נסע לרוסיה, לסייע בשיקום החיים היהודיים, ויום אחד פנתה אליו אישה צעירה שחשה מצוקה. "כל חיי", אמרה, "ניסיתי להסתיר את דברי היותי יהודייה, ואיש לא העיר לי מעולם על יהדותי. עכשיו, לעומת זאת, כשאני עוברת בחצר, שכניי מסננים כלפי ז'ידובקה'. מה אני אמורה לעשות?".

הרב ענה לה: "אם לא היית אומרת לי שאת יהודייה, לעולם לא הייתי יודע זאת. אצלי, לעומת זאת, עם הכובע והזקן שלי, איש אינו יכול שלא לדעת שאני יהודי. ובכל זאת, אני נמצא פה כבר כמה חודשים ואיש לא צעק לעברי ז'יד'. מדוע זה כך, לדעתך?".

הבחורה שתקה לרגע, ואז אמרה: "מפני שהם יודעים שכאשר הם צועקים

לעברי 'ז'ידובקה' אני רואה בזה עלבון, ואילו אם יצעקו 'ז'יד' לעברך, תראה בכך מחמאה".

זוהי תובנה מעמיקה. הדרך הטובה ביותר שיהודים יכולים לבחור כדי להילחם באנטישמיות, מעבר לדריכות מתמדת, היא לשאת את זהותם בגאווה.

פרק שישי:

לאן הולכים מכאן? על תקווה, עתיד, בשורה וחזון

“היהדות מדברת בלשון עתיד”.

(הרב זקס)

לאן הולכים מכאן? איך יוצאים מהבור אל האור? באזכרה בלונדון במלאות שלוש שנים לפטירת הרב זקס, עם פרוץ המלחמה, אמרה בתו גילה: “יאווש לא היה חלק מאוצר המילים שלו, המילה יאווש אינה מילה יהודית עברו”. אכן, נראה שהמילה הכי יהודית בעיני הרב זקס הייתה תקווה. הנה כמה סיפורי תקווה שאספתי בימים אלה.

...

סא”ל טלי ורסנר-אייסמן מפיקוד העורף התארכה פעם באולפן ביום קשה. טיל מעזה פגע פגיעה ישירה בבית בתל אביב, שם של חייל נוסף שנפל הותר לפרסום, משפחה של אחת החטופות עלתה לשידור, ואז טלי סיפרה לי סיפור: שתי אימהות חיכו לבנות הקטנות שלהן מחוץ לחוג בלט, והתבוננו בהן. “הבת שלך היא זו שכל הזמן נופלת?”, שאלה אימא אחת. “לא”, ענתה השנייה, “הבת שלי היא זו שכל הזמן קמה”. זה הסיפור שלנו, היא אמרה. ככה גם אנחנו צריכים להסתכל על המצב.

...

הרב אפרים גולדברג מפלורידה הגיע לארץ עם משלחת תומכים ותורמים, בדיוק בימים שבהם החלה להיחשף הצביעות של האקדמיה, האו”ם, בית

המשפט בהאג, ארגוני זכויות האדם ועוד. בדיון בקונגרס, שלוש נשיאות של אוניברסיטאות מובילות בארצות הברית סירבו לגנות באופן ברור קריאות להשמדת יהודים, כיוון שזה "תלוי בהקשר". הרב גולדברג אמר אז כך: "אומרים שאנחנו צריכים לדאוג לישראל. אני לא דואג לישראל. יש לה בהירות מוסרית, ולכן יש לה עתיד. היא יודעת להבחין בין טוב לרע. אני דואג יותר לאירופה ולאמריקה. הן אולי יותר חזקות, אבל אין להן יכולת הבחנה כזו".

• • •

רחל לוי, מיילדת במרכז הרפואי שערי צדק, שלחה לי בוקר אחד הודעת ווטסאפ מרגשת. זה היה צילום של סיכום חודש אוקטובר 2023 במחלקת היולדות. 1,823, נכתב שם. 1,823 לידות בחודש. מספר שיא, בגלל כל הנשים שפנו מביתה לירושלים. "אתם מדרווחים על מספרי פצועים והרוגים וחטופים", כתבה לי רחל. "למה שלא תדרווחו גם על מספרי התינוקות שנולדו במזל טוב? עם ישראל חי".

• • •

באחד משידורי המלחמה ריאיינתי את הילה גונן ממרכז החוסן של שדרות. ביקשתי עצות להתמודדות, ובמקום לענות לשאלה היא הכריזה: "הכלי הראשון שאני רוצה לתת הוא - אֶבְרָא פֶּדְבָּרָא. צמד המילים המפורסם הזה מוכר לנו בעיקר מעולמם של הקוסמים, אבל הילה הסבירה איך הוא קשור לכל אחד מאיתנו: "אֶבְרָא - פֶּדְבָּרָא. אני אברא - את מה שאני אדבר. הדיבור שלי בורא מציאות. צריך לשים לב לכל מילה שיוצאת לנו מהפה. היא משפיעה על מצב הרוח שלנו ושל הסביבה. כדי שנצא מהמצב, כדי לקבל חוסן, כדאי לשמור על דיבור מעצים, מחזק, אופטימי. אברא כדברא, זה הקסם האמיתי, הכוח של המילים שלנו".

דמיינו איך היו חיינו נראים אם במקום מילים מקטינות, מפלגות, ציניות, היינו מציפים את הרשתות החברתיות, התקשורת והתודעה במילים כמו עתיד, זהות, שייכות, סיפור, בשורה, שליחות, חזון, רוח, משמעות.

• • •

בפרק הזה מובאים ציטוטים שבהם הרב זקס מנסה לעשות "אברא כדברא".
לברוא עולם מלא תקווה, חזון יהודי עתידי שיסחוף את העולם כולו.

להיות סוכני תקווה

להיות יהודי זה להיות סוכן של תקווה. כל מעשה דתי, כל מצווה, כל הברה והברה בסיפור היהודי, הם מחאה נגד אסקפיזם, נגד אוזלת יד, נגד קבלה עיוורת של הגורל. האמונה היהודית כתובה בלשון עתיד. היא אמונה בעתיד שעדיין אינו אך הוא יכול לבוא, אם נשמע לקריאתו של אלוקים, נעשה את רצונו, ונפעל יחד כקהילה של ברית.

איכשהו, בדרך שהיא בעיניי מסתורית ומרגשת, עם ישראל כתב סיפור של תקווה שבכוחו לשמש השראה לכל מי שמעז להאמין שהעוול והכוחנות אינם המילה האחרונה בקורותיו של האדם, שהאמונה עשויה להיות חזקה מאימפריות, שאהבה שניתנת אינה ניתנת לריק, ושאידיאלים אינם אשליות מנחמות אלא נרות המאירים את דרכנו בלילה חשוך וסוער, מגרשים את הפחד ונותנים לנו כיוון. כשאני עומד כיום בירושלים, או בבית ספר יהודי, או מתבונן בזוג יהודי תחת החופה, או רואה הורים מברכים את ילדיהם סביב שולחן השבת - אני מתקשה לעיתים לעצור בעד דמעותיי, לא מיגון וגם לא משמחה, כי אם מיראת כבוד כלפי העם שניצב פנים אל פנים מול מלאך המוות וסירב לתת לו לנצח. עם ישראל חי, ומעיד על האל החי.

תבוסתה של הטרגדיה

הבדל עקרוני מבחין בין היהדות לבין יוון העתיקה. היוונים האמינו במושג טרגדיה. טרגדיה היא יותר מביש מזל, קטסטרופה או אסון. כל קבוצה אנושית חווה אסונות, אבל טרגדיה היא תפיסת עולם: נדמה לנו שאנו שולטים בגורל אך בעצם הוא שולט בנו. יש כוח, או קבוצה של כוחות, שמביאים על האדם ייסורים שאינם תלויים במעשיו.

היהודים נתנו לעולם מתנה, שסותרת מן היסוד את תפיסת החיים הטרגית. הם נתנו לעולם את רעיון התקווה. בעולם של תקווה איננו לברנו. אנחנו קיימים כי מישוהו, האחד והיחיד, ברא אותנו באהבה. הוא יודע מי אנחנו, שומע את תפילותינו, סולח לנפילותינו, מאיר את דרכנו במדבר הזמן, מלמדנו את נתיבי היושר, מדבר אלינו בדומיית נשמתנו, ואל נוכח האימה מושיט לנו יד ונותן לנו את הכוח להילחם בייאוש. התקווה אינה רק כיסוף, ציפייה, חלום או השתקקות,

כשם שהטרגדיה אינה רק אסון. התקווה היא תפיסת עולם, ולכן השתיים אינן יכולות לדור בכפיפה אחת. אם יש תקווה, אין טרגדיה גמורה. אם יש טרגדיה, אין תקווה בת־קיימא.

הרי לנו סוף־סוף הגדרה של היהדות המסבירה לא רק את משמעותה בעיני היהודים, אלא גם את משמעותה לעולם. היהדות היא קולה של התקווה בשיחתה של האנושות.

אלוקים הוא הגאולה מבדידותנו. מאמיניו החיים בצל שכינתו אינם חסינים מפני סבל, אך הם מסוגלים לומר "גַם כִּי אֵלֶּךָ בְּגִיּא צִלְמֹת לֹא אִירָא רָע כִּי אַתָּה עֲמָדִי" (תהילים כג, ד). היהדות היא הבסתה של הטרגדיה בשם התקווה.

אפשר להעביר את רוע הגזרה

חגי ישראל הם כולם סיפורי תקווה. חג הפסח מספר לנו כי עם עבדים נטול כוח וזכויות יכול לצאת לחופשי. חג השבועות מספר לנו כי עם שאינו אהוב על עמי התקופה יכול להיעשות לשותף הברית של אלוקים בכבודו ובעצמו. חג הסוכות מספר לנו שאם אנו אומה חסרת בית, השוכנת בסוכה זמנית, ייתכן כי זה מפני שאנו בדרכנו לארצנו.

ראש השנה ויום כיפור הם חגיגה של תקווה מסוג אחר. הם מספרים לנו שאיננו שבויים בידי עברנו. לא נידונו להיות נרדפים לעד בידי חטאינו מן העבר. אנו יכולים לחזור בתשובה ולזכות במחילה. אנו יכולים להתחיל מחדש. בתפילות הימים הנוראים יש שורה שפולה דחייה מפורשת של הגורל בתפיסתו היוונית הטרגית, לפיה הכל כבר נגזר: "וּתְשׁוּבָה וּתְפִלָּה וְצִדְקָה מַעֲבִירִין אֶת רַע הַגְּזֵרָה". היהדות אינה מכירה בגזרות בל יעבורו. ומכאן שאין עתיד המרוקן כולו מתקווה.

חזון ולא מבזק חדשות

כתורות עיתוני המחר אינן פסק הדין במשפט ההיסטוריה. עם ישראל קיים אלפי שנים. עם כזה זקוק לרוחק מבט נבואי, לא רק למיומנות של חברה לניהול משברים. יש להעמיד את ההווה בהקשרו הנרחב של העבר והעתיד, ולהציג את הבעיות הבערות באורם של אידיאלים מרחיקי רואי.

בעבר עמדו היהודים בקטסטרופות בהיקף שהיה מחסל כמעט כל עם אחר: חורבן בית ראשון, גלות בבל, הכיבוש הרומי, גזרות אדריאנוס, מסעי הצלב, גירוש ספרד. הם כתבו קינות, הם התאבלו, הם התפללו. אבל הם לא נכנעו לפחד. הם

לא הגדירו את עצמם קורבנות. הם לא ראו באנטישמיות חלק מטבע היקום. הם ידעו שהם קיימים לשם ייעוד, ולא רק למען עצמם. היהודים, בישראל ובכל מקום, צריכים לשקם את תודעת הייעוד. מי שאינו יודע היכן הוא רוצה להיות, לא ידע לאן ללכת.

יש בתורה פסוק אשר גויים מצטטים יותר מיהודים: "בְּאֵין חֲזוֹן - יִפְרַע עֵם" (משלי כט, יח). אך היהודים צריכים להקשיב לו במיוחד. עם ישראל היה עם של חזון, וגיבוריו היו בעלי החזון. אסור לו לאבד זאת.

מסרבים להתייאש

ידוע הסיפור על נפוליאון, שהתפלא למשמע קינות היהודים בתשעה באב, והשתומם כפליים כששמע שהם אבלים על חורבן שקרה לפני יותר מ־1,700 שנה. "עם המתאבל על ארצו שנים כה רבות, עוד יחזור אליה", הכריז.

היהודים הם העם שסירב להתנחם על החורבן, כי לא נטש את התקווה. יעקב זכה לשוב ולראות את יוסף, בנו האבוד. בניה של רחל שבו לגבולם. עם ישראל שב לציון. כל הסימנים הראו אחרת: כתונת הפסים המגואלת בדם, הגלות המתארכת, שממת הארץ. גזר דינה של ההיסטוריה נראה בלתי הפיך, אבל עם ישראל לא השלים עם הנתונים ולא קיבל את הראיות, כי היו לו אמונה, ביטחון ותקוות ברזל שהתגלתה כחזקה מן הכורח ההיסטורי.

לו ישבה יהדות העולם כל השנים מתום השואה ועד עתה באפס מעשה ורק ביכתה את המיליונים שנרצחו, הייתה זו תגובה מובנת. אך עם ישראל בחר בדרך אחרת. הוא כמו שאג פֶּה אחד את דברי משורר תהילים, "לֹא אָמוּת כִּי אֶחְיֶה" (תהילים קיח, יז) - ובזאת העיד כי ה' הוא אלוהי החיים.

צמיחה דווקא מתוך משבר

אחרי כל טרגדיה בתולדות ישראל בא גל חדש של יצירתיות. חורבן בית ראשון הוביל לחידוש מקומה של התורה בחיי העם, במפעל של עזרא ונחמיה. חורבן בית שני הצמיח את היצירות הגדולות של התורה שבעל פה - המדרש, המשנה ושני התלמודים. טבח הקהילות היהודיות בצפון אירופה במסע הצלב הראשון חולל את הופעתם של חסידי אשכנז. המפגש עם הנצרות בימי הביניים הוביל להתחדשותה של פרשנות המקרא. המפגש עם האסלאם הנביט רנסנס בפילוסופיה היהודית. גירוש ספרד התגלגל לתחיית הקבלה בצפת במאה ה־16. הקטסטרופה הגדולה מכולן הובילה לגדולה שבלידות מחדש: רק שלוש שנים אחרי שהביט באישוני מלאך המוות באושוויץ,

בברגן-בלזן ובטרבלינקה הגיב עם ישראל באישור חסר תקדים של החיים, ושל חיי הלאומיים, בהכרזה על מדינת ישראל. היהודים לא נכנעו לכישלון ולייאוש. בסינית, אותו סימן-כתב מציין "משבר" ו"הזדמנות". אולי משום כך שוררת הציוויליזציה הסינית שנים רבות כל כך. העברית אופטימית אפילו יותר מהסינית: "משבר" הוא גם כיסא הולדת. הרפלקס היהודי הוא לראות תקופות מצוקה כצירי לידה. משהו חדש נולד.

איננו יכולים לשנות את העבר, אבל באמצעות זיכרון העבר אנו יכולים לשנות את העתיד. ואף כי איננו יכולים להחזיר את המתים אל החיים, אנו יכולים לפעול כדי להבטיח שהם לא מתו לשווא.

לאן אנחנו רוצים להגיע?

סמארטפונים יודעים לעשות דברים מדהימים. דוגמה מצוינת לכך היא "ווייז", מערכת הניווט השיתופי הישראלית שנרכשה בידי גוגל ב-2013. אבל יש דבר אחד שאפילו ווייז אינו יודע לעשות. הוא יכול לומר לכם איך להגיע, אבל לא לאן. לאן – אתם צריכים להחליט בעצמכם.

ההחלטה החשובה ביותר שאנו יכולים להחליט בימי חיינו היא לאן אנחנו שואפים להגיע. בלי תחושה של ייעוד ושל יעד, חיינו אובדי דרך. אם איננו יודעים לאן אנחנו רוצים ללכת, לא נגיע למחוז חפצנו גם אם ניסע במהירות הבזק. ובכל זאת, יש אנשים העוסקים חודשים ארוכים בתכנון חופשה ואינם מקדישים ולו יום אחד לתכנון חייהם. הם פשוט נותנים לחיים לקרות.

הדבר נכון באשר ליחיד, וגם באשר לאומה. האנשים המשנים את העולם הם המאמינים שלחיים יש תכלית, כיוון, ייעוד. הם יודעים לאן הם רוצים ללכת ומה הם רוצים להשיג.

במקרה של היהדות, תכלית זו ברורה: ליצור בלב הישימון האנושי נווה מדבר המוכיח שחופש וסדר יכולים להתקיים בצוותא, שאפשר לקיים חברת מופת של דאגה לחלשים ועזרה לנזקקים, מקום שבו אנו מוקירים את החיים, באשר הם מתנת האל, ומשתדלים בכל כוחנו לעשותם קדושים. בקיצור – להיות מופת עולמי. אולם כדי לקיים את המופת הזה נדרשת מאיתנו תחושה של ייעוד משותף. זו הבחירה שה' בפי משה נביאו, העמיד בפני בני ישראל. מקרא או מקרה? האם החיים סתם קורים, או שהם קריאה מאלוקים ליצור יופי מוסרי ורוחני שיגאל את האנושיות שלנו מהמרוץ האכזרי אל הכוח? היהודים נקראו להראות לעולם כולו כיצד נוסכים על חיי האדם הוד של ייעוד.

כי היהדות היא דתם של המבקשים לשנות את העולם. זוהי מן התופעות החריגות ביותר בתולדות האנושות. רוב הדתות עניינן קבלת העולם כפי שהוא. היהדות היא מחאה נגד העולם שישנו, בשם העולם שראוי שיהיה. להיות יהודי פירושו לנסות לטבוע חותם, לשנות לטובה את חייהם של אנשים, לרפא משהו מן הצלקות שבעולמנו השבור. הצרה היא שאנשים אינם אוהבים שינוי. ועל כן כה מרים היו חייהם של האנשים שניסו לשנות – משה, דוד, אליהו, ירמיהו ויונה. אבל להיות יהודי פירושו ללכת נגד הזרם. אתם יכולים להתייאש, אבל אתם גם יכולים לראות את כל המצבים האלה כמבחני אופי.

כל עוד לא הפסקת לחלום

חלימת חלומות נחשבת בדרך כלל לדבר לא מעשי. טעות: זהו אחד הדברים המעשיים ביותר. החלומות שלנו הם הנותנים לנו קריאת כיוון. "אם תרצו – אין זו אגדה", אמר בנימין זאב הרצל.

שמעתי פעם מאלי ויזל רעיון נפלא. במשך זמן מה התגוררו הרצל וזיגמונד פרויד באותו רובע בווינה. "למזלנו", אמר ויזל, "הם לא נפגשו. תאר לך מה היה קורה אילו שוחחו. הרצל היה אומר, 'יש לי חלום על מדינה יהודית'. פרויד היה עונה, 'ספר לי, הרצל, ממתי אתה חולם את החלום הזה? בוא, שכב על הספה ונעשה פסיכואנליזה'. הרצל היה נרפא מחלומותיו, והמדינה היהודית לא הייתה קמה". לשמחתנו, עם ישראל לא נרפא אף פעם מחלומותיו.

פרק סיום, שהוא רק ההתחלה

סיון רהב־מאיר

אני כותבת את המילים האלה אחרי שבת שבה אירחנו בביתנו שבירושלים את עומר ברק וזוגתו רותם ניר־נחמיאס. עומר הוא סופר פופולרי, שמכר יותר מ־80 אלף עותקים מספרו "לחוך חתונה". לאחרונה פתחנו איתו ועם רותם קבוצת ווטסאפ ששמה "לחוך שבת", כדי לתאם איתם שבת משותפת.

עד המלחמה התיג שלו היה ברור – חילוני, שמאלני, תל אביבי. ואז הגיע הפוסט הבא שלו, שעורר עניין רב ברשתות החברתיות וגם מחוץ להן.

"במסגרת חשבון הנפש והדברים שחשבתי והיום אני חושב אחרת, עולות לי שתי מילים בלבד, שתי מילים שסירבתי להגיד אותן: אני יהודי. וואו. כמה שנאתי את צמד המילים הזה. בכל הרצאה בחו"ל הייתי אומר שאני ישראלי, ואם מישהו היה שואל משהו על היהדות שלי הייתי אומר שאני לא. שנולדתי יהודי, אבל אין בי שום דבר ושום כלום יהודי. ובשבוע האחרון התשובה הזאת מחוררת לי את הנשמה, והיא לא נותנת לי מנוח.

"נדמה לי שפשוט לא רציתי להאמין שאני הילד עם הקסקט. וכן רציתי להאמין שאני איש העולם הגדול. סופר. עיתונאי. תסריטאי. היהדות שלי אינה חלק מהזהות שלי. אפילו בתעודת הזהות שלי היא איננה. וגם בזה טעיתי. כי אני אולי לא הילד עם הקסקט, אבל אני יהודי. וזו פעם ראשונה בחיי שהבנתי שלא משנה כמה אני אנסה, אני לא יכול לברוח מזה.

"וזו פעם ראשונה בחיי שהבנתי שאני גם לא רוצה. אני גאה ביהדות שלי. אני מתבייש שהתכחשתי לה. אני לא אלך עכשיו עם כיפה וגם לא נראה לי שתראו אותי בבית הכנסת, אבל אני אחפש את היהדות שלי. אני אחפש את האלוקים שלי. אני אחפש את הזהות שכל כך הרבה שנים ועידנים מנסים להשמיד, ואני בטעות כמעט השמדתי בעצמי ובמו ידיי.

"היום הדלקתי נרות שבת עם הילדים שלי. פעם ראשונה בחיים. אפילו לא היו לי נרות בבית, אבל רציתי. גם לא ידענו מה מברכים, אז אמרנו את הברכות של חנוכה. שיהיה.

והתפללתי. על החטופים. על החיילים. עלינו. אני לא יודע אם אני אעשה את זה כל שבוע. אני לא יודע לאן יקח אותי המסע הזה. אני כן יודע שאני עומד ברכ. סופר. עיתונאי. תסריטאי. ישראלי. ויהודי."

השבת עם עומר ורותם הייתה מרתקת ומרגשת ופוקחת עיניים, לשני הצדדים. קודם כל בירכנו על נרות השבת את הברכה של שבת. אחר כך דיברנו הרבה, מהלב. זו הייתה שיחה שלעולם לא היינו יכולים לקיים ברשתות החברתיות. שיחה שלעולם לא היינו יכולים לקיים ביום חול. ואולי גם שיחה שלא היינו יכולים לקיים לפני שמחת תורה תשפ"ד. לכן זהו לא באמת פרק הסיום של הספר. רק התחלנו.

גם בין אדם לאלוקים וגם בין אדם לחברו, אלה ימים שיש בהם פוטנציאל למהלכים אדירים של תיקון. החברה הישראלית והעולם היהודי ניצבים בפני הזדמנות היסטורית לחדש ימינו כקדם, לכתוב סיפור משותף של תקומה ואמונה ותקווה, סיפור שיהיה אור קודם כל לנו, ואז אור לגויים.

* * *

הספר הזה הוא טעימה בלבד, בקושי מנת פתיחה, ביחס לעושר ולעומק של כל ארון הספרים היהודי. הלוואי שכולנו נמשיך ללמוד, לשאול ולעשות. הרב זקס נהג לעודד את מאזיניו לתרגם את תחושת ה"וואו" במפגש שלהם איתו ועם היהדות למשהו מעשי. לקבל על עצמם מצווה אחת, מעשה טוב אחד, תחום מסוים שאותו הם יאמצו אל ליבם באופן מיוחד. אבל הוא הסביר תמיד שאין להסתפק רק בעשייה חד-פעמית. החיים הם מסלול, מסע של התקדמות בלתי פוסקת. יהודי טוב הוא יהודי שתמיד מנסה להיות עוד יותר טוב. אחרי השואה אמר הרב מאיר בר אילן: "אם שליש מן העם היהודי נכחד - עכשיו כל אחד צריך להיות יהודי פי שלושה". זה נכון גם עכשיו. פעם אחר פעם שמעתי, באוהלי המנחמים של המשפחות השכולות הרבות, את צמד המילים "שנהיה ראויים". שנהיה ראויים לקורבן הגדול ולדמויות המופלאות ולמחיר הכבד.

רבים רבים החליטו לעשות משהו לעילוי נשמתם של הנופלים. למעשה, הדברים נעשים גם לעילוי נשמותינו כאן, בעולם הזה. אולי זהו העומק בכיטוי השגור "במותם ציוו לנו את החיים". החיים - בה' הידיעה. לא סתם חיים, הרי חיינו גם קודם. אלא החיים. גדולים יותר, מדויקים יותר, מרוממים יותר.

הספר מבוסס על שיחות, ראיונות ומשדרי זום שזכיתי לערוך עם הרב זקס, על שלל הרצאות שלו שזמינות און-ליין, וכמובן בעיקר על ספריו הנפלאים:

- **בלשון עתיד: חזון ליהודים וליהדות בתרבות הגלובלית**, תרגם: צור ארליך, ירושלים: ספרי מגיד, קורן, 2021
- **השותפות הגדולה: הדת, המדע וחיפוש אחר המשמעות**, תרגם: צור ארליך, ירושלים: ספרי מגיד, קורן, 2013
- **לא בשם האל: אל מול האלימות הדתית**, תרגם: צור ארליך, ירושלים: ספרי מגיד, קורן, 2016
- **לכבוד השוני: כיצד נוכל למנוע את התנגשות התרבויות?**, תרגם: צור ארליך, ירושלים: ספרי מגיד, קורן, 2018
- **לרפא עולם שבור: החיים כקריאה לאחריות**, תרגם: צור ארליך, ירושלים: ספרי מגיד, קורן, 2010
- **מוסריות: שיקום הטוב המשותף בעידן מפולג**, תרגם: צור ארליך, ירושלים: ספרי מגיד, קורן, 2022
- **מועדים לשיחה: קריאות חדשות בחגי ישראל**, תרגם: צור ארליך, ירושלים: ספרי מגיד, קורן, 2019
- **פסח על שום מה? הגדה של פסח בביאור ובתוספת מאמרים**, תרגמה: ברוריה בן ברוך, ירושלים: ספרי מגיד, קורן, 2015
- **רדיקלית אז, רדיקלית עכשיו: מורשת הדת העתיקה בעולם**, תרגם: מנשה ארבל, ירושלים: ספרי מגיד, קורן, 2016
- **רעיונות משני-חיים: קריאות חדשות בפרשת השבוע**, תרגם: צור ארליך, ירושלים: ספרי מגיד, קורן, 2021
- **שיג ושיח: קריאות חדשות בפרשת השבוע (שני כרכים)**, תרגם: צור ארליך, ירושלים: ספרי מגיד, קורן, 2017
- **שיעורים במנהיגות: קריאות חדשות בפרשת השבוע**, תרגם: צור ארליך, ירושלים: ספרי מגיד, קורן, 2023

הרב לורד יונתן זקס ז"ל (1948-2020) - רבה הראשי של בריטניה בשנים 1991-2013
וזוכה פרס טמפלטון לשנת 2016. מוכר בזכות עשרות ספריו ומאמריו, אשר הקנו לו מעמד של הוגה דעות ומנהיג רוחני המשמיע את קולה של היהדות בשיח העולמי.

סיון רהב-מאיר, אשת תקשורת ומרצה בישראל ובחו"ל. נבחרה על ידי העיתון "גלובס" לאשת התקשורת האהובה בישראל ועל ידי המגזינים "פורבס" וה"ג'רוזלם פוסט" לרשימת היהודים המשפיעים בעולם.

קהילת ארץ חמדה
ירושלים

קהילת "ארץ חמדה" נמצאת בשכונת קטמון הישנה, ירושלים, ופועלת בשיתוף עם כולל "ארץ חמדה" בראשות הרב משה ארנרייך והרב יוסף כרמל.

הקהילה כוללת כ-100 משפחות, ומורכבת ממשפחות ישראליות ותיקות וממשפחות שעשו עלייה. היא שואפת לקחת את הטוב שבחיי הקהילה בחוץ לארץ - ולהביא אותו אל תוך החיים שאנו זוכים להיות כיום, בארץ ישראל.

הקהילה משתדלת להנחיל את שלושת הערכים שעליהם העולם עומד - תורה, עבודה וגמילות חסדים - מתוך הבנה ש"כל ישראל ערבים זה לזה", כל אחד מאיתנו אחראי על חברו.

בהובלת רב הקהילה הרב פנחס ביטון שליט"א, קהילת "ארץ חמדה" קשורה קשר עמוק למסורת ולהלכה, מאירה פנים לכל אחד ואחת, ורוצה להיות בית למי שמבקשים לגדול בעבודת ה'. המגיעים לקהילה ימצאו סביבה חמה עם תפילה חיה וסוחפת.

"הספר הזה מנסה לתת תשובות לשאלות העמוקות של התקופה, מתוך תורתו של הרב יונתן זקס: איך מוצאים עוגן יציב כשנראה שהכל קורס? כיצד כל אחד מאיתנו יכול וצריך להתמודד ולהתחזק? למה שונאים אותנו, ומה משמעות הרוע? מה התפקיד של עם ישראל? ואיך צומחים מתוך המשבר לעתיד טוב יותר?"

(סיון רהב-מאיר)

"כשאני עומד בירושלים, או בבית ספר יהודי, כשאני מתבונן בזוג יהודי תחת החופה, או רואה הורים מברכים את ילדיהם סביב שולחן השבת – אני מתקשה לעתים לעצור את דמעותיי. לא מעצב וגם לא משמחה, אלא מיראת כבוד כלפי העם שניצב פנים אל פנים מול מלאך המוות, וסירב לתת לו לנצח. עם ישראל חי, ומעיד על האל החי."

(הרב יונתן זקס)

לקבלת התכנים של סיון רהב-מאיר

לרכישת ספרי הרב זקס בהנחה מיוחדת